

SOSIAL ØKONOMEN

NR. 2. FEBRUAR 1992 – 46. ÅRG.

- Finansnæringen i EØS
- Fattigdommen i U-landene
- Økonomi som eksperimentalvitenskap

LEDIG FORSKERSTILLING – ØKONOM

Ved Norsk senter for forskning i ledelse, organisasjon og styring (LOS-senteret) er det ledig en forskerstilling som forsker I, alternativt forsker II. Stillingen er knyttet til området «Incitamenter og styringsproblemer i velferdsstaten».

LOS-senteret i Bergen er en selvstendig forskningsenhet under Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS). Opprettelsen av senteret har sin bakgrunn i at ledelse, organisasjon og styring (LOS) er utpekt som et hovedinnsatsområde for norsk forskning. Det er for tiden 10 forsker I/II-stillinger og et tilsvarende antall forskningsassistenter/stipendiater ved senteret. Det faglige tyngdepunkt i staben ligger innenfor områdene statsvitenskap og økonomi.

LOS-senteret har som formål å drive forskning av høy kvalitet og med vekt på tverrfaglighet innen utvalgte områder av LOS-feltet. Forskningsprogrammet ved senteret er for tiden inndelt i tre hovedområder som delvis gjenspeiler at forskerne ved senteret i dag er organisert i tre grupper;

- a) En bedre organisert offentlig sektor
- b) Ledelse og organisering
- c) Incitamenter og styringsproblemer i velferdsstaten

Den ledige forskerstillingen er knyttet til gruppe c).

Forskningsprogrammet i gruppen er rettet mot betydningen av ulike motivasjons- og styringssystemer som instrumenter for å påvirke ressursallokering og velferd, herunder studiet av alternative organisasjonsformer innenfor offentlig og privat virksomhet. Forskingen kan være av teoretisk eller anvendt karakter, og den kan ha som siktemål å kartlegge og analysere eksisterende økonomiske forhold og å karakterisere effektive beslutningsregler og organisasjonsformer.

Aktuelle emner er: – Incitamenter i organisasjoner
– Organisasjonsformer og ressursbruk
– Offentlig regulering av privat virksomhet
– Betydning av eierstruktur (spesielt privat vs. offentlig eie)
– Beskatningsproblemer

Det søkes etter medarbeidere med forskningskompetanse innenfor dette programområdet. Det vil ved rangeringen av kompetente søkere – uavhengig av deres kompetansenivå – bli lagt avgjørende vekt på deres faglige profil og forskningsplaner, som vil bli vurdert i forhold til senterets forskningsmessige prioriteringer og til muligheter for å bidra til forskningssamarbeid på senteret.

Forskerstillingen er opprettet for en 3-årsperiode, fra 1. august 1992 med muligheter til forlengelse. Lønn etter kvalifikasjoner, ltr. 28 for seniorforsker (professorkompetanse) og ltr. 24 for forsker II (førsteamanuensiskompetanse).

Søkerne bes legge ved en oppstilling som gir opplysninger om:

- vitenskaplige arbeider
- pågående forskning
- annen relevant aktivitet
- plan for forskning ved LOS-senteret

Nærmere opplysninger gis av direktør Terje Steen Edvardsen eller seniorforskerne Trond Olsen og Agnar Sandmo.

Søknadsfrist: 10. mars 1992.

Søknad sendes til:
LOS-senteret,
Rosenbergsgt. 39, 5015 Bergen.

Innhold

Nr. 2 1992 – 46 årg.

2

STEINAR JUEL:
Finansnæringen i EØS

KONFERANSERAPPORT:

8

BJARNE YTTERHUS:
Det 14. nasjonale forskermøte for
økonomer,
Handelshøyskolen BI, 6. og 7.
januar 1992

9

Sosialøkonomenes Forenings
pris for beste artikkel i
Norsk Økonomisk Tidsskrift og
Sosialøkonomen 1991 til
Gaute Torsvik.

DEBATT:

10

ERIK BIRKELAND:
Norsk strategi i klimapolitikken

ARTIKKEL:

13

TRYGVE HAAVELMO OG
STEIN HANSEN:
Strategier for bekjempelse av
fattigdom i u-landene

18

LASSE FRIDSTRØM:
"Stated preference" – eller
økonomi som eksperimental-
vitenskap

MÅNEDENS BØKER:

24

Ni artikler om penger, kreditt og
valuta av A.J. Isachsen, J.T.
Klovland og E. Steigum jr.

Forsidebilde: Samfoto as

SOSIALØKONOMEN
ISSN 0038-1624

Miljømålene

Miljøavgiftsutvalgets flertall går inn for at Regjeringen revurderer målet om å stabilisere de norske CO₂-utslippene på 1989 nivå i år 2000. Begrunnelsen for å endre målsetting er at en for å oppnå stabilisering må innføre en CO₂-avgift på omlag 1300 kroner pr. tonn CO₂ frem til år 2000. En slik avgift vil i følge beregninger utført med den makroøkonomiske modellen MODAG, forverre konkurranseevnen og gi 33000 flere arbeidsledige i år 2000 enn om dagens avgiftspolitikkk videreføres.

Utvalgets flertall vurderer kostnadene ved en slik ledighet som større enn gevinsten ved å oppnå stabilisering av CO₂-utslippene på 1989 nivå i år 2000. Arbeidsledighet som kan være et kort-/mellomlangsigte fenomen er i denne vurderingen satt opp mot et langsiktig fenomen som CO₂-utslipp og klimaendringer. En kan spørre om en her har lagt for sterk vekt på den kortsiktige kostnadskomponenten og for liten vekt på den langsiktige gevinsten av reduserte CO₂-utslipp.

Betydningen av reduksjon i CO₂-utslipp i Norge er globalt sett meget liten. Begrunnelsen for en norsk stabilisering har heller ikke vært den direkte effekten på verdens utslipp av CO₂, men den pådriverrollen en tenker seg at Norge kan spille overfor andre land. Ved å gå foran og pålegge oss selv strenge CO₂-avgifter vil det være lettere for andre land å følge etter. Til grunn for miljøavgiftsutvalgets konklusjon ligger det dermed implisitt en redusert tro på at Norge kan oppnå særlig mye som en internasjonal pådriver. Hvilke vurderinger utvalget har gjort av denne siden av CO₂-problematikken vil det være interessant å høre mer om?

Inntektene fra den norske CO₂-avgiften er forutsatt nyttet til lettelsener i inntektsskatt og arbeidsgiveravgift. Valget av modell for beregningene kan være vesentlig for de resultater en kommer frem til. I MODAG som er benyttet i disse analysene, er sysselsettingseffekten av redusert arbeidsgiveravgift liten. I andre modeller er effekten av redusert arbeidsgiveravgift sterkere. En omlegging av skattesystemet fra arbeidsskatter til miljøskatter kan i andre modeller gi positive effekter på sysselsettingen. Det virker som utvalget på denne bakgrunn trekker alt for bastante konklusjoner.

Det kan også innvendes at MODAG er en mellomlangsigte modell og ikke en langsiktig modell. På tross av at klimaprosessene først og fremst er langsiktige problemstillinger har utvalget dermed lagt opp til å studere virkningene av miljøavgiftene i et regime der en ikke utnytter ressursene fullt ut. I dag har vi en situasjon med betydelig ulikevekt i arbeidsmarkedet, men siden miljøavgiftene er rettet mot langsiktige problemstillinger bør de ikke i for sterk grad påvirkes av kortsiktige hensyn til sysselsettingen.

Det er ikke sikkert av CO₂-utslipp er det alvorligste forurensningsproblemet i Norge. Utslipp av SO₂, NO_x etc. gir store lokale skader (f.eks. helseeffekter og korrosjonseffekter). En reduksjon i utslipp vil gi positive effekter. Det er dermed langt fra opplagt at konklusjonen med hensyn til bruk av høye avgifter vil være så negativ som debatten tyder på. For eksempel vil reduserte lokale utslipp gi bedret helse i befolkningen. Det kan øke arbeidsstyrken og bedre dens kvalitet. På kort sikt kan det gi økt ledighet, men for landet er vel den langsiktige effekten av økt tilgang av arbeidskraft særdeles positiv?

I dette bladets spalter har økonomer opp gjennom årene stadig påpekt en betydelig kraftprissubsidiering av norsk kraftintensiv industri. Gang etter gang har politikerne valgt sysselsetting på kort sikt fremfor en mer effektiv ressursutnyttelse på lengre sikt. Denne gangen kan valget stå mellom kortsiktig sysselsetting kontra endring i helseeffekter og klimaet på lang sikt!

Redaktøren

Finansnæringen i EØS

EØS-avtalen ble mer omfattende og inneholder færre unntak for EFTA-landene enn det en så for seg da prosessen startet. Det skyldes den logiske sammenheng det er mellom de forskjellige delene av EFs lovverk. For at EFTA-bedrifter skal kunne oppnå den samme markedsadgang som EF-bedrifter må de underlegges de samme krav og betingelser. Når det gjelder finansmarkedet, overtar EFTA-landene alle EFs regler. Det vil si at en finansinstitusjon i Norge vil underlegges de samme krav og få de samme rettigheter på EF-markedet som f.eks. en tysk finansinstitusjon. I forholdet til tredjeland, er det imidlertid laget et eget EØS system som gir større fleksibilitet for de enkelte EFTA-landene enn tilfellet er innen EF for hvert enkelt EF-land.

AV
STEINAR JUEL*

I INNLEDNING

Etter et seilas med mange nesten-grunnstøtinger, nærmer en seg nå tidspunktet for undertegning av EØS-avtalen. Selv om det fortsatt finnes noen snubletråder, må sannsynligheten for at det blir en avtale nå ansees for meget stor. Det siste forhandlingsspørsmålet, domstolen, synes å ville finne en løsning. Den største faren nå er trolig at ett eller flere EFTA-land ikke får avtalen gjennom sine nasjonalforsamlinger (Norge) eller gjennom en nødvendig folkeavstemning (Sveits). Når avtalen så langt har overlevd alle problemene, burde det være mulig å legge til grunn at den også overlever de siste hindringene.

Finansnæringen er en av de næringene som vil berøres sterkest av EØS-avtalen. EFTA-landene vil overta praktisk talt alle de bestemmelser som EF har vedtatt angående etableringen av det felles finansmarked og blir derfor fullverdige medlemmer av dette markedet. EFTA-landene vil også inviteres til å slutte seg til nye lover som EF i fremtiden måtte vedta angående finansnæringen, etter at EFTA-landene har vært konsultert mens disse har vært til behandling i EFs organer.

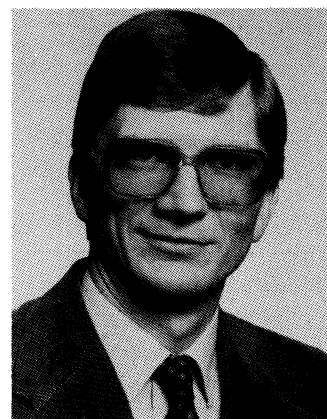
EØS-avtalen vil påvirke finansnæringens situasjon på flere plan. For det første

vil naturligvis de lovmessige rammebetingelser for finansnæringen endres. For det andre vil konkurranse-situasjonen i næringen endres. For det tredje vil finansinstitusjonenes situasjon påvirkes ved at den pengepolitiske integrasjon vil øke. For det fjerde vil finansnæringen berøres av at deres kunders rammebetingelser også vil endres.

I denne artikkelen vil jeg først si litt om EØS-avtalens utgangspunkt, form og totalramme. Deretter vil jeg drøfte hvordan de lovmessige rammebetingelser for finansnæringen og konkurransesituasjonen vil påvirkes. Videre vil jeg se på de forpliktelser en EØS-avtale vil pålegge EFTA-landene når det gjelder kapitalbevegelser og direkte investeringer. Endelig vil jeg si litt om konsekvensene for den økonomiske politikk og utvikling, og de bestemmelsene i EØS-avtalen som omhandler økonomisk-politisk samarbeid.

II EØS-FORHANDLINGENES UTGANGSPUNKT

EFTA ble etablert for 32 år siden, nærmest som en reaksjon mot dannelsen av EF tre år tidligere. Helt fra starten av baserte de to handelssammenslutningene seg på forskjellige teser, noe som også har satt sitt preg på EØS-forhandlingene. EFs grunnlov, Roma-traktaten, var langt mer omfattende enn EFTAs grunnlov, Stockholm-konvensjonen. Roma-traktaten satte med en gang opp de såkalte *fire* friheter som målsetninger; d.v.s. fri bevegelse av varer, tjenester, personer og kapital. EFs *tollunion* representerte videre det første steg i EFs bestrebelser på å etablere en *felles (økonomisk) politikk overfor tredjeland*.

Steinar Juel

Stockholm-konvensjonen omfattet derimot bare frihandel med industrivarer. De tre andre frihetene ble ikke regulert av konvensjonen, og ble derfor overlatt til det enkelte EFTA-land å håndtere. EFTA-landene etablerte heller ingen tollunion med felles tollsatser overfor tredjeland. Dette reflekterte at det enkelte EFTA-land ønsket å beholde *autonomi* i sitt forhold til tredjeland.

For å forstå EØS-prosessen og en del av de problemene som oppstod under forhandlingene, er det viktig å være oppmerksom på disse forskjellene i grunnlaget for h.h.v. EF og EFTA. EF la ikke bare opp til frihandel, men økonomisk integrasjon gjennom fri bevegelse også av produksjons-faktorene arbeid og kapital. EFTA la derimot bare opp til frihandel med industrivarer.

Frem til da nedbyggingen av de tariffære handelshindringene var avsluttet fungerte EF og EFTA nokså likt, og de ble oppfattet som konkurrerende handels-sammenslutninger. Da dette punkt var nådd, var EFTAs mål fullbyrdet, mens EF bare hadde nådd sitt første mål. EF fortsatte å utvikle og utvide sitt interne samarbeid mens EFTA stod på stedet hvil. EFTA-landene så etterhvert at det tettere samarbeidet i EF bar frukter. Konkurransforholdet mellom de to handels-sammenslutningene kom mer og mer i bakgrunn til fordel for et gryende samarbeid. Flere EFTA-land gikk inn i EF og de gjenværende EFTA-land forhandlet seg frem til frihandelsavtaler med EF. Frihandelsavtalen var det første ledd i en lang rekke etterfølgende avtaler mellom EF og enkelt-EFTA-land.

I siste halvdel av 80-tallet ble samarbeidet ytterligere intensivert, og det endret delvis karakter. I motsetning til

* Steinar Juel, cand. oecon fra 1975, er sjeføkonom i Kreditkassen.

Artikkelen er basert på et foredrag på Sosialøkonomenes Forenings finansmarkedskonferanse 28-29 mai 1991.

tidligere opptrådte EFTA-landene nå mer og mer som en *gruppe* i forholdet til EF. Det ble utmeislet nye mål om et bredere og nærmere samarbeid mellom EF og EFTA. På et felles EFTA-EF Ministermøte i Luxembourg i 1988 satte en også et navn på dette samarbeidet; «the European Economic Space» (senere omdøpt til «Area» da de med engelsk som morsmål assosierte «Space» med noe som er tomt). En rekke felles EF-EFTA arbeidsgrupper ble etablert for å studere mulighetene for et utvidet pragmatisk samarbeid, også på områder der EFTA-landene selv ennå ikke hadde etablert noe internt samarbeid. Det gjaldt blant annet for finansielle tjenester. Disse arbeidsgruppene omfattet faktisk alle EFs fire friheter, pluss litt til.

I januar 1989 kom så Kommissjons-president Delors berømte tale der han inviterte EFTA-landene til et utvidet og mer strukturert samarbeid med EF. EEA, eller EØS på norsk, ble for alvor unnfanget da EFTA under ledelse av statsminister Gro Harlem Brundtland i mars samme år reagerte positivt på Delors invitasjon.

III AVTALENS FORM

EØS-avtalen består av en hoveddel, en rekke vedlegg, flere protokoller og noen ensidige erklæringer. Vedlegg og protokoller er integrerte deler av avtalen. I avtalens hoveddel inngår hovedprinsippene som skal gjelde innenfor EØS og hovedbestemmelsene om de nye institusjonene som skal settes opp. Denne delen av avtalen tilsvare EFs Roma-trakt. Bestemmelsene i avtalens hoveddel er da også i stor grad hentet fra eller basert på Roma-traktaten, bortsett fra artiklene som omhandler institusjonelle spørsmål.

I vedleggene inngår de mere detaljerte bestemmelsene av avtalen hentet fra EFs sekundærlovgivning. Vedleggene har i stor grad den form at de lister opp navnet på de EF-direktiver, anbefalinger, reguleringer o.a. som også skal gjelde for EFTA-landene. I tilknytning til opplistingen angis de spesifikke som er gjort i de enkelte lovinstrumentene for å tilpasse disse til en EØS-sammenheng. Det gjelder overgangsordninger, spesielle EØS-arrangementer, suppleringer av lovinstrumentene med EFTA-land - o.l. I en egen protokoll er det i tillegg angitt tilpasninger som gjelder bestemmelser av gjennomgående karakter, dvs. som finnes i alle eller mange av de opplistede lovinstrumentene.

Innenfor EØS vil lovinstrumentene ha samme status som i EF. D.v.s at hvis nasjonale lover strider mot bestemmelser

i hoved-delen av avtalen, eller mot bestemmelser i et direktiv, så har avtalens bestemmelser fortrinnsrett på det nasjonale plan. Reguleringer har direkte effekt, d.v.s trenger ikke å gjennomføres ved nasjonale lover, mens Anbefalinger er ikke-bindende anbefalinger. En del av bestemmelsene om behandlingsprosedyrer finnes i protokoller.

De bestemmelsene som angår finansmarkedet finnes i all hovedsak i direktiver i ett av vedleggene til avtalen. Tjenester er også omhandlet i avtalens hoveddel, og en finner i det nevnte vedlegget også noen Anbefalinger som angår finansnæringen.

IV EØS AVTALENS OMFANG

EØS-avtalen er en svært omfattende, og den er en dynamisk avtale. Den omfatter alle EFs fire friheter pluss litt til, og den vil suppleres og kunne utvides når partene er enig om dette. Nødvendigheten av harmoni mellom EF- og EØS-lovgivningen tilsier at hver gang EF gjør et vedtak på et område som også omfattes av EØS-avtalen, blir det aktuelt å supplere EØS-avtalen også. EFTA-landene vil selvsagt også kunne ta initiativ til endringer i avtalen. Dette dynamiske element i avtalen, samt behovet for å overvåke, gjorde det nødvendig å etablere en del nye organer og prosedyrer i EFTA og på et EØS-nivå

Den endelige EØS-avtalen ble nok en del anderledes enn det mange hadde forestilt seg da de forberedende forhandlingene startet sommeren 1989, og da de egentlige forhandlingene startet ett år senere. Den endelige avtalen ble mer omfattende og inneholder færre unntak for EFTA-landene enn det de så for seg i 1989. Samtidig ble nok det institusjonelle grunnlaget for felles beslutninger svakere enn forventet. EFTA-landenes forventninger var spent relativt høyt etter president Delors invitasjon til «common decision-making» mellom EFTA og EF. I sitt svar på Delors invitt understreket EFTA-landenes regjeringssjefer behovet for å «strengthen the institutional links between the EFTA States and the EC» for å kunne realisere en mest mulig fri sirkulasjon av varer, tjenester, kapital og personer innen EF-EFTA området.

Forhandlingene viste tidlig at EFTA-landene måtte la seg underlegge de samme forpliktelser som de enkelte EF-land for også å kunne nyte godt av de samme rettigheter. Det var svært vanskelig for EF å gi varige særordninger til EFTA-landene når man innen EF tidligere hadde avvist lignende krav fremsatt av enkelt-

medlemsland. Da f.eks. EFTA-land presenterte krav om varige særordninger knyttet til direkte investeringer fra andre EØS-land, var svaret at slike krav hadde alle de tolv EF-land tidligere fremmet. Da EFTA-landene begrunnet disse kravene med å spesifisere spesielle forhold de mente gjorde seg gjeldende i sine land, var svaret fra EF at disse spesielle begrunnelsene hadde de hørt i tolv forskjellige versjoner tidligere.

EØS-forhandlingene var en blanding av bilaterale og multilaterale forhandlinger. EF-Kommisjonen opptrådte som en part på EF's side, mens EFTA-landene på sin side forhandlet gjennom en person. Men både Kommisjonen og EFTA-talsmannen var avhengig av enstemmig tilslutning fra sine medlemsland om de forhandlingsposisjoner som ble presentert. Samtidig var en rekke av de bestemmelsene det ble forhandlet om vedtatt med flertallsvedtak internt i EF. Det sier seg da selv at EF ikke kunne akseptere unntak for EFTA-land på områder der de tidligere hadde hatt sterke interne debatter, og der noen EF-land var blitt nedstemt, eller etter sterkt press overtalt.

Da EØS-forhandlingene startet, hadde ikke EFTA-landene klart for seg de begrensninger slike forhold ville legge på EFs muligheter til å akseptere varige særordninger for de enkelte EFTA-land.

På det institusjonelle området, d.v.s når det gjelder etablering av organ og prosedyrer for overvåkning av og vedtak av supplerende bestemmelser til avtalen, støtte en også på mange problemer. Dette skyldtes at EØS-lovgivningen i substans ville måtte være identisk med EF-lovgivningen på de områdene som skulle omfattes av avtalen. Ellers vil ikke EFTA-landene være underlagt samme balanse mellom rettigheter og plikter som det EF-landene ville være.

Når det gjelder vedtak av nye bestemmelser til avtalen, er det lagt opp til prosedyrer der EFTA-landene skal bli konsultert når EF forbereder nye lover som er relevante for EØS også. Lovene skal så vedtas enstemmig av et felles EØS-organ, etter at EF har gjort vedtak for sin del. Når det gjelder overvåkingen av avtalen, vil et EFTA-organ ha ansvaret for dette i forhold til EFTA-landene og Kommisjonen i forhold til EF-landene. Utformingen av en domstolsordning for EFTA-landene er i skrivende stund ennå ikke avklart.

Hvis EFTA-landene skulle hatt like stor innflytelse som EF-landene i utformingen av EØS-lover, ville EFTA-landene måtte trekkes med i EFs beslutningsprosess på lik linje med EF-landene når

EØS-relevante saker var til behandling, eller EF måtte underlegge seg vedtak som først ble gjort i EØS sine organer. Ingen av disse alternativene ble akseptert av EF. Til forskjell fra hva som ofte er tilfellet for det enkelte medlemsland i EF, har imidlertid hvert enkelt EFTA-land alltid vetorett i EØS sine beslutningsorganer.

Som nevnt omfatter EØS-avtalen alle EFs fire friheter. Det innebærer at *frihandelsystemet for varer* innen EF-EFTA vil forbedres, særlig på følgende områder:

- flere varer blir omfattet av frihandel,
- det blir ikke tollunion mellom EF og EFTA, men opprinnelsesreglene for varer fra tredje-land forbedres,
- det blir overvåking av statsstøtte til industrien i EFTA-landene på tilsvarende måte som i EF,
- EF og EFTA skal forvalte et enhetlig sett med konkurranse-regler på EØS-nivå, i tillegg til det som hvert land vil måtte ha på det nasjonale plan,
- EF vil ikke lenger kunne sette i verk anti-dumping tiltak mot EFTA-landene (bortsett fra noen fiskeprodukter),
- en rekke ikke-tarifære handelshindringer blir fjernet gjennom harmonisering av tekniske standarder.

EØS-avtalen vil etablere *et felles marked for tjenester*. Det gjelder finansielle tjenester, transporttjenester, konsulent-tjenester, etableringsadgang for fri yrker o.s.v. Det integrerte finansmarked drøftes mer detaljert i avsnitt V.

Frie kapitalbevegelser vil avtales. Frie kapitalbevegelser omfatter alt fra kortsiktige kapitaltransaksjoner til direkte investeringer av ulik slag. Jeg vil også komme mere inn på dette.

Det blir etablert *et felles arbeidsmarked* i hele EØS-området. Arbeidstakere fra alle EØS-land skal på like vilkår kunne konkurrere om stillinger i alle landene, og arbeidsgivere skal ikke diskriminere mellom arbeidssøkere fra forskjellige EØS-land. EØS-avtalen inneholder videre bestemmelser om gjensidige anerkjennelser av yrkesutdannelse og eksamener fra de ulike EØS-land.

I tillegg til de fire frihetene, legger EØS-avtalen grunnlaget for et nærmere samarbeid om miljøspørsmål, forskjellige forskningsprogrammer, sosiale spørsmål, forbrukerpolitikk osv. I EØS-sjargongen kalles alle saker som ikke er direkte knyttet til de fire friheter for *«flanke spørsmål»*.

EØS-avtalen inneholder en bestemmelse om et økonomisk-politisk samarbeid. Dette vil jeg også behandle nærmere senere i artikkelen.

Hovedforskjellen mellom EØS-avtalen og et EF-medlemskap er at EØS *ikke* vil omfatte:

- jordbrukspolitikk,
- tollunion, og
- EFs planer om økonomisk, monetær og politiske union.

EFTA-landene vil ikke delta i EFs besluttede organer og vil derfor kunne få mindre innflytelse på EØS-lover enn det EFs medlemmer har. På den annen side vil EFTA-landene gjennomgående ha større frihet til å si nei til et vedtak som et flertall av EF-landene står bak enn det de EF-land som blir sterkt ned vil ha. Det legges imidlertid til grunn at man gjennom konsultasjoner osv. normalt skal komme frem til enighet. EFTA-landene vil og gjennomgående stå friere i forholdet til tredje-land enn det EF-medlemmene gjør. Det er derfor en viss balanse mellom de rettigheter og plikter EFTA-landene har med hensyn til vedtak av nye bestemmelser i avtalen.

V FINANSMARKEDENE

La meg så gå litt nærmere inn på de delene av avtalen som direkte vil endre finansnæringens rammebetingelser.

EFTA-landene vil i realiteten overta alle EFs Direktiver og Anbefalinger som angår finansnæringen. EFTA-landene vil på enkelte mindre områder få overgangsordninger som strekker seg utover 1. januar 1993. Dette gjelder i forhold til bestemmelser som både EF og de andre EFTA-landene ikke anser for å være så vesentlige at etableringen av det integrerte finansmarked på EØS-nivå av den grunn må utsettes. EFTA-landene vil derfor, som EF-landene, komme med i det integrerte finansmarked fra 1. januar 1993. På et par områder vil imidlertid EØS-reglene avvike på permanent basis fra EF-reglene. Det gjelder bestemmelsene om forholdet til tredjeland og bestemmelsene knyttet til deltagelse i diverse komiteer.

For *banknæringen* vil gjensidig anerkjennelse av bankkonsesjoner, det såkalte «single licence» systemet, gjøres gjeldende for hele EF-EFTA området fra og med 1. januar 1993. En norsk bank vil etter dette kunne etablere en filial i Sverige, eller i Tyskland, uten først å måtte søke svenske eller tyske myndigheter om lov. Banken må varsle det norske Kredittilsynet om sine planer, og det skal så igjen informere de svenske eller tyske tilsynsmyndighetene. Hvis det av en eller annen grunn kan sies at det ikke vil være for-

svarlig å la en norsk bank ekspandere i andre EØS-land, er det primært det norske Kredittilsynet som vil ha ansvar for å stanse bankens filialplaner. Banker som ikke oppfyller EØS-kravene til egenkapital skal normalt stanses av eget kredittilsyn før de etablerer filialer i andre EØS-land.

Banker etablert i andre EØS-land vil tilsvarende fritt kunne etablere filialer i Norge. Banker i andre EØS-land vil også fritt kunne markedsføre sine tjenester i Norge uten å være etablert her, og norske forbrukere vil fritt kunne benytte seg av disse bankenes tjenester.

Prinsippet om *hjemlandskontroll* vil gjelde. Dvs. at f.eks. tyske tilsynsmyndigheter vil ha tilsynsansvaret for filialer av tyske banker i Norge. De tyske tilsynsmyndigheter skal ha adgang til å innhente all tilsyns-relevant informasjon fra filialer i Norge, og til å foreta inspeksjoner når de måtte ønske dette, uten først å måtte spørre norske myndigheter om lov.

EFTA-landene vil naturligvis også overta alle soliditetskrav, regnskapskrav o.l. som foreskrives av EF-direktivene.

EFs lovgivning ligger noe etter med hensyn til å etablere et fullt intergrert *forsikringsmarked*. Derfor går heller ikke EØS-avtalen foreløpig så langt på forsikringsområdet som tilfellet er hva angår bank. Avtalen vil etablere full frihet til å selge skadeforsikringer til store kunder. Innen livsforsikring vil avtalen gi den enkelte kunde rett til på eget initiativ å kjøpe livsforsikringer av selskaper i andre EØS-land. Prinsippet om «single licence» vil, som i EF, ennå ikke fullt ut gjennomføres. Etablering av forsikringsfilialer i et annet EØS-land vil fortsatt underlegges autorisasjon og delvis tilsyn fra vertslandet.

Et sett med tredje-generasjons forsikrings-direktiver som er foreslått av Kommisjonen er imidlertid til behandling i EFs Ministerråd. Det tredje skadeforsikrings-direktiv og det tredje livsforsikrings-direktiv vil åpne fullt opp for «single licence» og hjemlandskontroll på forsikringsområdet også. Slike forslag til direktiv som ennå ikke er vedtatt av EFs Ministerråd vil ikke inngå i avtalen fra starten av. Avtalen vil imidlertid høyst sannsynlig bli supplert med disse direktivene så snart de er vedtatt av EF.

Endelig inneholder EØS-avtalen EF-direktivene om *verdipapirmarkedet*. Det innebærer gjensidig anerkjennelse av prospekter, felles minimums flaggingsregler, regler for innside-handel og regler som gir verdipapir-fond adgang til å markedsføre seg i hele EF-EFTA området.

Som nevnt avviker EØS-avtalen fra

EFs regler når det gjelder bestemmelsene om forholdet til tredjeland.

Før EF vedtok det andre bankdirektiv var det stor oppmerksomhet rettet mot forslaget til resiprositetskrav ved etablering av tredjelands-eide banker i EF. De resiprositetsbestemmelser som til slutt ble vedtatt av EF inneholder følgende hovedelementer:

- a) Det er etablert to sett av resiprositetskrav;
 - ett som går på om EF-banker får like god markedsadgang i tredjeland som det tredjelands-banker vil få i EF,
 - og ett som går på om tredjeland behandler EF-banker likt med nasjonalt eide banker («nasjonal behandling»)
- b) På grunnlag av informasjon fra medlemslandene vil Kommisjonen jevnlig utarbeide en «svarteliste» over tredjeland som ikke overholder resiprositetskravene.
- c) Bryter et land det første resiprositetskravet, kan EF vedta å starte forhandlinger med vedkommende land. Brytes det andre resiprositetskravet («nasjonal behandling») kan EF i tillegg til forhandlinger, beslutte å suspendere etablering av nye banker fra dette landet.

Dette tredjelands-regimet, som senere også er vedtatt gjort gjeldende for etableringer av tredjelands-eide skade- og livsforsikringselskaper, kunne ikke uten videre overtas av EFTA-landene. Det skyldes at EFTA-landene ikke var villige til å underlegge seg EFs resiprositetskrav på samme måten som EF-medlemmene uten å ha den samme innflytelse på de beslutninger som måtte fattes. Den utfordring en stod overfor i forhandlingene var å utarbeide et system som ville bevare enheten i EFTA-EF-markedet, som ville respektere EFs rett til å fatte egne beslutninger, og som ville respektere EFTA-landenes autonomi vis-a-vis tredjeland. I utgangspunktet var dette et overbestemt ligningssystem. En løsning krevde derfor at balanserte kompromisser ble gjort på alle tre punktene.

Tredjelandsregimet for EØS kan oppsummeres i følgende punkter:

- a) Alle etablerte tredjelands-eide institusjoner i EØS skal oppfattes som EØS-lisensierte institusjoner, på lik linje med EØS-eide institusjoner.
- b) EFTA-landene vil, som Kommisjonen, jevnlig lage en rapport om hvordan tredjeland behandler EFTA-institusjoner. Med basis i EFs og EFTAs

rapport vil det finne sted konsultasjoner mellom de to partene.

- c) Det enkelte EFTA-land og EF kan fritt forhandle med tredjeland om bedre markedsadgang for sine institusjoner.
- d) Når EF beslutter å forhandle med et tredjeland for å åpne dette landets finansmarked og oppnå nasjonal behandling for EF-institusjoner, så skal EF også tilstrebe å få motparten til å la forhandlingsresultatet gjelde overfor EFTA-landene. Oppnår EF også på vegne av EFTA-landene et forhandlingsresultat som tilfredstiller EFs resiprositetskriterier, vil EFTA-landene i praksis måtte godta dette forhandlingsresultatet.
- e) Resultater EFs forhandlinger i at det blir kvoter på etableringer av EFTA-institusjoner i et tredjeland, eller at tredjelandet kommer til å diskriminere EFTA-land sammenlignet med EF, kan det enkelte EFTA-land i forbindelse med forhandlinger iverksette sanksjoner som både gjelder direkte overfor etableringer fra tredjelandet, og som gjelder overfor tredjelandets ny-etableringer i EF eller i andre EFTA-land. Man kan da få den situasjon at noen institusjoner bare har konsesjon for EF, bare for Sverige osv., dvs. brudd med «single licence» systemet. Dette er imidlertid en formel som skal sikre at EFTA-land på egenhånd fullt ut skal kunne utnytte sin forhandlingsstyrke i situasjoner der EF ikke har kunnet ivarettatt EFTA-landenes interesser vis-a-vis et tredjeland.
- f) Når EF vedtar sanksjoner mot etableringer av nye institusjoner fra et bestemt tredjeland, kan det enkelte EFTA-land likevel slippe inn institusjoner fra dette landet. Da kan imidlertid EF nekte å anerkjenne slike lisenser gitt av EFTA-land. Også i slike tilfeller kan det således bli gitt konsesjoner som bare gjelder ett eller noen EFTA-land, og ikke i EF.

Systemet som er forhandlet frem kan virke noe snirklete. Essensen i systemet er at Kommisjonen ofte vil være «murbrekker» også for EFTA-landene vis-vis tredjeland. Hvis dette viser seg ikke å gi tilfredstillende resultater, men ender opp med kvoteavtaler med tredjelandet eller at EFTA-landene får dårligere behandling enn EF-landene, så vil det enkelte EFTA-land ha alle muligheter til å forhandle på egenhånd. Generelt vil EFTA-landene også kunne være mer liberale enn EF med å slippe inn institusjoner fra tredjeland. Hele systemet bygger videre på gjensidig utveksling av informasjon

og nære konsultasjoner mellom EFTA- og EF-siden.

I EØS-avtalen er Norge innvilget to overgangsordninger i forhold til finansmarkedsdirektivene. Den gjelder i forhold til regnskapsdirektivet for kredittinstitusjoner. I likhet med de fleste andre EFTA-landene har Norge en to års overgangstid for å tilpasse de nasjonale regnskapsreglene til dette direktivet. Den andre overgangsregelen gjelder i forhold til egenkapitalkravet i det første skadeforsikringsdirektiv. En rekke små skadeforsikringselskaper som i dag er unntatt norsk forsikringslovgivning, men som vil måtte underlegges EØS-avtalens forsikringsbestemmelser, får to ekstra år til å tilpasse seg det nevnte direktivs egenkapitalkrav. De institusjoner som omfattes av denne overgangsregelen, d.v.s. stort sett små forsikringselskaper knyttet til landbruket, skal listes i et eget vedlegg til EØS-avtalen, og vil ikke ha adgang til å operere internasjonalt. Finland og Island har tilsvarende overgangsregler for noen mindre forsikringselskaper. Utover dette skal alle bestemmelsene i avtalen angående finansielle tjenester gjennomføres fra 1. januar 1993, eller senere når dette også gjelder i EF. EFs egenkapitalkrav for kredittinstitusjoner vil f.eks. gjelde fullt ut overfor alle norske kredittinstitusjoner fra og med 1. januar 1993.

VI KAPITALBEVEGELSER

Frihet til å tilby og etterspørre finansielle tjenester over landegrensene er nært knyttet til liberalisering av kapitalbevegelser. Dette er også nedfelt i Roma-traktaten, der det heter at liberaliseringen av finansielle tjenester innen EF skal skje i takt med liberaliseringen av kapitalbevegelser.

Full liberalisering av kapitalbevegelser innen EF ble vedtatt i 1988, og trådte i kraft sommeren 1990. Kapitalliberaliseringsdirektivet av 1988 er også tatt inn i EØS-avtalen. Det innebærer at EFTA-landene må fjerne alle gjenværende begrensninger på egne innbyggers adgang til å plassere penger i andre EØS-land, til å låne i andre EØS-land, og alle diskriminerende bestemmelser for direkte investeringer over landegrensene innenfor EØS. Det eneste unntaket er at et EØS-land kan beholde begrensninger på utlendingers adgang til kjøp av ferieeiendommer.

EFTA-landene har i det alt vesentlige allerede avvirket valutareguleringen. EØS-avtalen betyr imidlertid at den fore-

tatte liberalisering blir traktatfestet. I tillegg må andre restriksjoner fjernes. De nordiske EFTA-land har f.eks. konsesjonslover som regulerer utlendingers adgang til investeringer i naturressurser og foretak, inklusive i finansinstitusjoner. I Alpelandene Sveits og Østerrike er det reguleringer som begrenser utlendingers kjøp av fast eiendom.

Disse reguleringene i de nordiske land og i Alpe-landene var gjenstand for lange forhandlinger. Resultatet ble at EFTA-landene fjerner disse diskriminerende reglene i forholdet til de andre EØS-landene. Dette var helt nødvendig fordi fri etableringsadgang over landegrensene er en av hjørnesteinene i det indre marked. Det ville derfor ikke vært mulig for EFTA-landene å opprettholde slike reguleringer og samtidig vært fullt med i det indre markedet.

EFTA-landene har en overgangstid på to år utover 1. januar 1993 til å avvike slike reguleringer. I tillegg har de forhandlet seg frem til en sikkerhetsklausul som kan tas i bruk dersom alvorlige forstyrrelser av en eller annen art skulle oppstå bl.a. som følge av utenlandske direkte investeringer. Sikkerhetsklausulen innebærer at det berørte EFTA-land da midlertidig eller på adhoc-basis skal kunne anvende diskriminerende bestemmelser. Den samme sikkerhetsklausulen vil gjelde for arbeidsmarkedet, d.v.s. hvis fri flyt av arbeidskraft skulle skape store forstyrrelser i et EFTA-land.

Sikkerhetsklausulen vil kunne utløses ensidig av et enkelt EFTA-land. En utløsning vil imidlertid ha sin pris. EF forbeholder seg nemlig retten til å sette ut livet mottiltak dersom et EFTA-land benytter seg av sikkerhetsklausulen. Dette er for å hindre at EFTA-land skulle komme til å benytte sikkerhetsklausulen i tide og utide, og ikke bare i ekstreme situasjoner som er forutsetningen fra alle parter. Noe annet ville da heller ikke være holdbart, idet det indre marked ikke vil kunne fungere uten stabilitet og forutsigbarhet for næringslivet, og homogenitet i EØS-markedet. Det kan også nevnes at en tilsvarende «bakdør» som det EFTA-landene her har ikke finnes for det enkelte EF-land.

Når det gjelder andre typer kapitalbevegelser som låne-opptak og porteføljeinvesteringer, inneholder EF-lovgivningen bestemmelser som gir det enkelte EF-land adgang til midlertidig å innføre reguleringer dersom alvorlige betalingsbalanseproblemer eller monetære forstyrrelser skulle inntreffe. EF-landenes bruk av disse bestemmelsene overvåkes av Kommisjonen.

EØS-avtalen vil inneholde tilsvarende nødventiler for EFTA-land som skulle få alvorlige problemer med betalingsbalansen, eller bli utsatt for kapitalbevegelser som forårsaker store pengepolitiske forstyrrelser. Det enkelte EFTA-lands anvendelse av disse sikkerhetsklausulene vil overvåkes av et EFTA-organ.

VI ØKONOMISK-POLITISK SAMARBEID

Deltagelse for EFTA-landene i den fremtidige økonomiske og monetære union i EF stod aldri på dagsorden i EØS-forhandlingene. Men frie kapitalbevegelser, et integrert finansvesen, ikke-diskriminerende etableringsadgang, et felles arbeidsmarked og formelle eller uformelle kurstillknytninger til ecu vil legge sterke bindinger på den makro-økonomiske politikk i EØS-landene. Stabilitet og balanse i den makro-økonomiske politikk blir enda mer enn i dag avgjørende for å unngå større pengepolitiske forstyrrelser. Renten på ECU vil forbli bestemmende for bl.a. det norske rentenivået. Fri etableringsadgang vil føre til at de relative kostnader ved å være etablert i det ene eller andre landet får større betydning for hvor bedriftene vil investere. Det gjelder arbeidskostnader, kapitalkostnader, skatteinivå etc. Et enhetlig arbeidsmarked vil bety at lønninger, og skattenivå i forhold til det offentlige ytelsesnivå vil få større betydning for hvor folk søker arbeid, spesielt gjelder dette for høyt kvalifisert arbeidskraft.

Avtalen vil gi full gjensidig markedsgang i EØS. Det betyr sterkere konkurranse på alle plan. De økonomiske bindingene som avtalen etablerer vil også kreve større disiplinering, d.v.s. stabilitet og balanse, i den økonomiske politikk. Selv om et bindende makro-økonomisk samarbeid ikke inngår i avtalen, vil den sterkt øke behovet for konsultasjoner og utveksling av informasjon om økonomisk-politiske tiltak og om den økonomiske utvikling. Dette gjelder både under normale forhold, og i situasjoner der alvorlige økonomiske forstyrrelser truer ett eller flere av landene og det kan være aktuelt å utløse en sikkerhetsklausul. Avtalen inneholder derfor bestemmelser som åpner for slike konsultasjoner og en slik utveksling av informasjon.

Det er vanskelig å si nøyaktig hvordan dette samarbeid vil utvikle seg i praksis. De økonomiske rammene for et ikke-bindende økonomisk-politisk samarbeid tilsier imidlertid at det gradvis vil kunne utvikles til å bli relativt omfattende og

nært. Avtalepartnerenes behov vil styre samarbeidet, og det er all grunn til å tro at dette behovet vil bli økende etterhvert som den økonomiske integrasjonen går sin gang. Samarbeidet vil trolig omfatte ikke bare spørsmål knyttet til den løpende økonomiske utvikling, men og de mer langsiktige virkninger av EØS-avtalen. På EFTA-siden snakker en om en form for «økonomisk overvåkning» av EØS-avtalen.

VII OPPSUMMERING

EØS ble unnfanget etter mye strev for vel to år siden, og avtalen ble født med betydelig smerte. Dette har nok sammenheng med at EØS aldri helt har greid å opparbeide særlig troverdighet. Det må ses i sammenheng med at det fra EFTA-siden aldri har vært noen visjoner bak prosjektet. Nøkternt sett ble EØS skapt fordi EFTA-landene den gang ikke ønsket EF-medlemskap og fordi EF ikke ønsket flere medlemmer, mens begge parter så behovet for et nærmere samarbeid. Fra EØS unnfangelse til fødsel ble imidlertid Europa snudd på hodet og endret både EFTA-lands og EFs holdninger til medlemskap.

De få visjonene om EØS sin plass i Europa kom primært fra EF-Kommisjonen. Deler av Kommisjonen, spesielt utenrikskommisjonær Andriessen så for seg at EFTA kunne utvikle seg til en pilar nummer to i Europa. Denne pilaren ville være for europeiske land som ønsket et nært samarbeid, men ikke en føderasjonspreget utvikling som det EF legger opp til. EØS ville binde disse to pillarene sammen, slik at de ikke fremstod som to motstridende poler, men som et samarbeidsområdet med bl.a. ett felles marked basert på de fire friheter. EFTA-siden tok imidlertid aldri skikkelig opp denne utfordringen. Av mange oppfattes derfor EØS nå mer som et oppvarmingssted for medlemskap i EF.

Når en sammenligner EØS med det opprinnelige grunnlaget for EFTA, representerer avtalen en revolusjon for EFTA-landene. De vil inngå et forplikende økonomisk samarbeid som på de fleste områder går lenger enn det EF var kommet i 1972, og som de samme landene da sa nei til. Selv om Europa ellers også har endret seg mye siden dengang, er det ikke så overraskende at denne kursendringen har vært smertelig for EFTA-landene og full av politiske kriser.

Man skal imidlertid ikke gravlegge EØS før det er kommet på bena. EØS lave troverdighet frem til nå reflekterer

nok også at mange opinionsledere har hatt vanskelig for å tro at det kunne bli noe av. De mange ryktene om EØS sin premature-død viste seg hele tiden å være sterkt overdrevne. Når man nå synes å lykkes med å etablere en avtale etter å ha stampet til de grader i motbakke, vitner det om at man både på EFTA-siden og EF-siden fortsatt har sterke økonomisk-politiske interesser av å skulle lykkes.

Etter Maastricht-møtet i desember 1991 avtegner det seg i EF et tre-pilarsystem;

en økonomisk pilar, en utenriks- og sikkerhetspolitisk pilar og en sosialpolitisk pilar. Man synes å ville akseptere at ikke alle medlemsland behøver å være med i alle tre pilarene. Hvis EFTA-landenes, og senere de østeuropeiske landenes, inntreden i EF skulle bli den parademarsj mange nå tror, vil tendensen til variabelt medlemskap i de tre nevnte pilarene kunne forsterkes. Det pilarsystemet en så for seg rundt henholdsvis EF og EFTA, med EØS som overbygging, blir i så fall inte-

grert inn i EF-systemet. Den økonomiske pilaren kommer da istedenfor EØS.

Det er vanskelig å se at EF vil kunne organiseres på samme måte som idag hvis medlemstallet økes til rundt 20. Den interne diskusjonen i EF om hvor de vil gå og om hvordan de skal håndtere en sterk utvidelse av antallet medlemmer kan også føre til at EFTA-landenes inntreden blir forsinket i forhold til det mange nå tror, og at EØS derfor vil spille en viktig rolle i noen år fremover.

ARTIKKELSAMLING

I samarbeid med studenter og lærere ved Sosialøkonomisk institutt, Universitetet i Oslo har Sosialøkonomenes Forening laget en artikkelserie basert på utvalgte artikler fra tidsskriftene Sosialøkonomen og Statsøkonomisk Tidsskrift fra 1958 til i dag. Forfatterne har vederlagsfritt stilt sine artikler til disposisjon til dette formål.

Vi tror at samlingen kan ha interesse for økonomistudenter

også andre steder i landet. Interesserte kan henvende seg til sekretariatet pr. brev eller telefon.

ARTIKLER FRA SOSIALØKONOMEN/
STATSØKONOMISK TIDSSKRIFT

92 sider. oris kr. 100,-.

Til studenter kr. 80,-.

Johansen, L.:

Forholdet mellom næringene under økonomisk vekst. Statsøk. Tidsskrift (1958).

Rødseth, A.:

Nyare teori om stabiliseringspolitikk i opne økonomiar. Sosialøkonomen nr. 6. 1979.

Rødseth, A.:

Inflasjonen i opne økonomiar. Sosialøkonomen nr. 8, 1982.

Johansen, L.:

Arbeidsløsheten: Lettere opp enn ned? Sosialøkonomen nr. 10, 1982.

Sandmo, A.:

Normativ beskatningsteori – problemstillinger og resultater. Statsøk. Tidsskrift (1982).

Holte, F. C.:

Hvorfor er det så vanskelig å bli kvitt arbeidsløsheten i OECD-landene? Sosialøkonomen nr. 8, 1985.

Holthe, F.C.:

Mer om arbeidsløsheten i OECD-landene. Sosialøkonomen nr. 9, 1985.

Stølen, N.M.:

Virkninger av en endring i lønssatsene og valutakursene analysert ved modellen MODAG A. Sosialøkonomen nr. 10, 1985.

Hagen, K. P.:

Optimal prissetting i offentlige bedrifter – en oversikt. Statsøk. Tidsskrift (1986).

Hoel, M.:

«Endogen makroøkonomisk politikk med fagforeninger». Sosialøkonomen nr. 7, 1987.

Det 14. nasjonale forskermøte for økonomer, Handelshøyskolen BI, 6. og 7. januar 1992

AV
BJARNE YTTERHUS
HANDELSHØYSKOLEN BI

Den andre uken i januar samles sosialøkonomer fra norske universitet, høyskoler og forskningsinstitusjoner til sitt årlige forskermøte. I år ble den fjortende konferansen arrangert og stedet var Handelshøyskolen BI, Sandvika. Ved siden av Gerd Buflod, Sosialøkonomenes Forening, besto programkomiteen av Jon Vislie, Universitetet i Oslo/Handelshøyskolen BI, Fredrik Carlsen, Universitetet i Trondheim, Lars Thorlund-Petersen, Siviløkonomutdanningen i Bodø og Bjarne E. Ytterhus, Handelshøyskolen BI.

Årets møte hadde 100 deltakere fra Tromsø i nord til Agder i sør. Antall presenterte paper var 40 og for å få avviklet møtet innenfor to dager ble det behov for 3-4 parallelle sesjoner. Kvaliteten på papere, opponenter og diskusjonene var etter hva undertegnede observerte, jevnt over meget god. Spesielt gjorde Blindern-økonomene seg sterkt gjeldende både med antall deltakere, papere, opponenter og ordstyrere. Spennvidden i de innsendte bidrag kan karakteriseres ved navnene på de ulike sesjonene:

Eieformer og Bransjestruktur, Miljø og ressursøkonomi, Arbeidsmarked, Makro, Incentiver, Internasjonal økonomi og Metode, altså de tema en kan forvente på et forskermøte i Sosialøkonomi.

De inviterte foredragene var ved hhv. Trond E. Olsen, LOS-senteret om Nyere reguleringsteori og Knut Anton Mork, SNF/BI om Nyere teori for konjunkturer og økonomisk vekst.

Trond E. Olsens foredrag vil bli å finne i K.P.Hagen og A.Sandmo (red.) Offentlig politikk og private incitamenter, Tano; men en kort oppsummering for å stimulere leselysten kan formuleres slik:

Foredraget ga en oversikt over nyere reguleringsteori, slik denne har utviklet seg gjennom det siste tiåret. Et karakteristisk trekk ved den nye teorien er at den setter reguleringsproblemet inn i et formelt prinsipal-agent rammeverk, og dermed insisterer på eksplisitt modellering av partenes målfunksjoner, de tilgjengelige virkemidler og begrensninger, samt informasjonsstrukturen i reguleringsforholdet. Litteraturen har viet mest oppmerksomhet om betydningen av informasjonsskjevheter som begrensende faktor for offentlig styringsmuligheter. En typisk konsekvens av en informasjonsfordel på den regulerte enhetens hånd er at denne kan sikre seg en ren profitt, og at produksjonen ikke blir førstbest effektiv. I dette perspektivet har litteraturen blant annet drøftet hvorvidt rammetilskudd, kostnadsrefusjoner og anbudskonkurranser er samfunnsøkonomisk gunstige reguleringsordninger. Foredraget gikk også noe inn på litteratur som sett på konsekvensene av mulige interessekonflikter mellom overordnede myndigheter og utøvende reguleringsorganer, og manglende muligheter for myndighetene til å inngå langsiktig forpliktende avtaler om reguleringspolitikk.

Knut Anton Morks refleksjoner over nyere teorier for konjunkturer og økonomisk vekst, blir publisert i Sosialøkonomen. Her følger en kort oppsummering fra hans side:

Nyere forskning i konjunktur- og vekst-

teori har på mange måter snudd opp ned på den forestillingsverden som er blitt kalt den neoklassiske syntesen. Ifølge denne syntesen kan mikroøkonomisk atferd beskrives ved hjelp av modeller med frikonkurranse, fleksible priser og likevekt, mens makroøkonomisk analyse krever likevektsmodeller og rigiditetsantakelser. Diskusjonen mellom mikro og makro ble også overført til et skille mellom konjunkturanalyse og langsiktig vekst. Mens konjunkturanalysen dreier seg om kortsiktig mistilpasning, bruker de neoklassiske vekstmodellene standardantakelsene fra mikroøkonomisk teori.

Når nyere forskning snur denne forestillingsverdenen på hodet, merkes det først i realkonjunkturteorien, som hevder at observerte konjunktursvingninger stemmer med en likevektsmodell med frikonkurranse og fleksible priser, der alle forstyrrelsene er realsjokk, nærmere bestemt produktivitetssjokk. I disse modellene gjør offentlig motkonjunkturpolitikk stort sett mer skade enn gagn. Litteraturen om konjunkturer som koordineringsproblemer er kanskje enda mer interessant. Her brukes det også likevektsmodeller med fullt fleksible priser. Men disse modellene antar positive eksternaliteter, slik at høyere aktivitet i én del av økonomien også stimulerer til aktivitet i andre deler. Dermed oppstår det flere mulige likevekter, med høy eller lav aktivitet, og myndighetene får en rolle til å hjelpe økonomien til å holde seg til likevekter med høyt aktivitetsnivå.

Ideen om positive eksternaliteter går igjen i vekstteorien, men her skyldes eksternaliteten at kunnskap og teknologi i noen grad er fellesgoder, slik at det oppstår miljøvirkninger der vekst i et firma kan oppmuntre til vekst andre steder også. Denne litteraturen går videre til å bryte den neoklassiske konvekstitetsantakelsen og regner med tiltakende skalautbytte som et resultat av forskning og utvikling. Dermed ryker også frikonkurranseantakelsen. Vekstanalysen opererer dermed med et verdensbilde som domineres av stordriftsfordeler og imperfekt konkurranse, i krass motsetning til den neoklassiske hypotesen. Mye kan gjøres for å påvirke vekstprosessen, ja til og med selve vekststraten kan påvirkes på lang sikt gjennom fornuftig politikk. Sentralt i dette bildet står forskning, utvikling og utdanning. Skal Norge hevde seg som ledende nasjon i verdensøkonomien, ser det ut til at vi må satse på disse områdene.

Konferansen ble støttet økonomisk av NAVF, Norges Bank og Handelshøyskolen BI. Dette gjorde sitt til at måltidene holdt et nivå på linje med de gode faglige prestasjonene. Spesielt vil middagen på Lysebu, i vinterlige omgivelser, bli husket for servering av både utmerket mat og drikke.

Årsmøtet ble ledet av Jon Vislie. Stedvalg og ny komite ble raskt avgjort. Neste års arrangement skal holdes ved Universitetet i Trondheim og programkomiteen ble: Fredrik Carlsen, Jon Vislie (gjenvalg) samt Steinar Holden, Universitetet i Oslo og Kjell Salvanes, NHH som nye medlemmer.

Ett år går fort, så for å sitere Holberg: Skriv Karle!. Etter årets vellykkede arrangement både faglig og sosialt - håper Sosialøkonomenes Forening på minst like mange deltakere og papere på minijubileet i 1993.

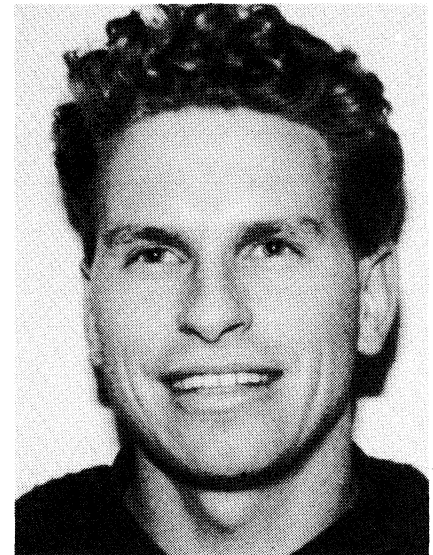
Prisen for beste artikkel i Norsk Økonomisk Tidsskrift og Sosialøkonomen i 1991 til Gaute Torsvik

Sosialøkonomenes Forenings Forskerpris* for beste artikkel i foreningens tidsskrifter, gikk i år til Gaute Torsvik, LOS, for artikkelen «Truverdeproblem i økonomisk politikk. Tidskonsistente planer for distriktpolitikk som eit døme», Norsk Økonomisk Tidsskrift nr. 4/90. Prisen er finansiert fra De Eldre Herrer's Fond. Bedømmelseskomiteen (P. Munthe, A. Sandmo, A.J.Isachsen) var representert ved Arne Jon Isachsen, som uttalte om prisvinneren:

«I oppbyggingen av en modell tas det så mange forutsetninger at det sentrale og interessante i problemstillingen forsvinner. Dagens prisvinner har registrert dette - og unngår å gå i fellen:

«Etter mitt syn er kontrasten mellom verda, der ein ... har ei styresmakt med stabile og veldefinerte preferansar, og det me ser i den verkelege verda, farleg stor.»

Genuin nysgjerrighet er det lite rom for. Formell modelleksersis, med liten nysgjerrighet på hvordan økonomien og dens aktører egentlig ter seg, er det derimot overskuddstilbud på. Som om man starter med hodet nede i verktøykassen, finner en fin høvel, løfter hodet og spør om der er noe som trengs høvling. Jeg lurer på, som Espen Askeladden pleide å gjøre, er et fruktbart utgangspunkt for forskning. Og dagens prisvinner lurer på noe, nemlig hvorfor kapital blir subsidiert snarere enn arbeidskraft, når målet er å trygge sysselsettingen.»

Gaute Torsvik

* Prisen finansieres av De Eldre Herrer's Fond. Fondet ble opprettet i 1990. De Eldre Herrer's Fond er basert på frivillige bidrag fra medlemmer i Sosialøkonomenes Forening (SF) som ønsker å stille midler til disposisjon for SF ved SFs styre for spesielle formål og med særlig henblikk på å bidra til den offentlige debatt om samfunnsøkonomiske spørsmål.

Medlemskap i SF

Tenker du på å melde deg inn i Sosialøkonomenes Forening?

Be om informasjon i sekretariatet, telefon (02) 17 00 35, telefax (02) 17 31 55

Norsk strategi i klimapolitikken

Norsk CO₂-mål og avgiftspolitikkk støtter ikke opp om å oppnå en kostnadseffektiv klimaavtale, men om en avtale med prosentvis like reduksjoner. Et konsistent system der alle utslipp blir behandlet likt ut fra det relative bidraget til problemet, hadde gitt bedre signaler internasjonalt. Avgiftene kunne da settes lavere, om ønskelig litt høyere enn i andre i-land. Dette vil også gi de laveste kostnadene og de største miljøgevinstene. Det er bare dersom avtalen gir rene nasjonale utslipps-begrensninger og andre land likestiller utslipp fra k-sektor med andre utslipp, at norsk avgiftspolitikkk gir mening. Det bør utarbeides en ny og robust strategi for klimapolitikken og avgiftene bør reduseres.

AV

ERIK BIRKELAND¹⁾

I Sosialøkonomen har det pågått en diskusjon mellom Michael Hoel og Torleif Haugland/Kjell Roland om kostnadseffektiv virkemiddelbruk i klimapolitikken innebærer like avgifter for alle sektorer eller om konkurranseutsatt(k)-sektor skal unntas. Det går imidlertid ikke eksplisitt fram hvilket tidsperspektiv og hvilke forventninger om utfallet av klimaforhandlingene som forutsettes. Utfallet av og tidsperspektivet for forhandlingene er meget usikkert. Feil strategivalg kan gi store og unødvendige kostnader.

Mitt utgangspunkt er derfor at det er nødvendig med en langsiktig og robust strategi hvor en eksplisitt tar hensyn til usikkerheten i forhandlingsresultatet. I en slik strategi skal en ikke bare nå et mål, men også søke å unngå uønskede virkninger og i minst mulig grad begrense framtidige handlingsmuligheter. Problemstillingene blir da:

- Hvilken strategi bør Norge ha for å nå målene i klimapolitikken?
- Hvilken strategi bør Norge ha for å minimere økonomiske og miljømessige kostnader gitt at utfallet av forhandlingen er usikkert?

Konklusjonene på disse to problemstillingene kan være innbyrdes motstridende og må da avveies mot hverandre.

I. Norsk strategi for å nå målene i klimapolitikken

En rimelig tolkning av norsk klimapolitikk er:

- *Hovedmålet er å oppnå en tilstrekkelig omfattende klimaavtale som er mest mulig kostnadseffektiv.* Norske argumenter om kostnadseffektivitet på tvers av land og mekanismer for sikre dette, ser ut til å få større forståelse internasjonalt. En ønsker å komme vekk fra miljøavtaler basert på prosentvis like reduksjoner. Slike avtaler er generelt ikke kostnadseffektive.
- *Det norske målet om at våre utslipp av CO₂ ikke skal være større i 2000 enn i 1989 (stabilisering) må sees som et avledet mål for å oppnå en god internasjonal avtale.* En slik tolkning har hele tiden vært en forutsetning. Poenget med kostnadseffektivitet kom imidlertid til senere, men rokker ikke ved tolkningen.
- *Det legges avgjørende vekt på eksemplets makt.* Våre utslipp er i global sammenheng ubetydelig. Det vi gjør har imidlertid betydning i den grad de påvirker andre lands handlinger. Det nasjonale målet og vår virkemiddelbruk må ses i lys av dette.

Når en legger opp en nasjonal politikk for å påvirke internasjonale forhandlinger, blir problemstillingen hvilken politikk som bør gjennomføres nasjonalt for å nå hovedmålet. Det blir også et spørsmål om hvor langt en skal ligge foran og til hvilke kostnader. Kostnadene må avveies i forhold til hva en faktisk kan oppnå gjennom det å være et eksempel.

Det oppstår her et problem med at *hovedmål og avledet mål* ikke er innbyrdes konsistente. I en kostnadseffektiv internasjonal avtale vil fokuset ligge på virkemiddelbruken, ikke på nasjonale mål. Det nasjonale målet bygger derimot opp om en avtale med like prosentvise reduksjoner, nettopp det en ønsker å unngå. Det nasjonale målet ble utformet i en tradisjon med prosentvise avtaler. Tyngdepunktet har skiftet, og opprettholdelse av det nasjonale målet gir feil signaler.

Viktigere enn det nasjonale målet er hvilket eksempel norsk politikk gir om bruk av *virkemidler*. Virkemidlene bør støtte opp om hovedmålet. En kostnadseffektiv avtale innebærer at marginalkostnaden ved å redusere like utslipp er mest mulig like i alle land, på tvers av sektorer og klimagasser. Av de norske utslipp av klimagasser utgjør CO₂ ca 55%.

Ved i større grad å legge skatt på miljøskade og redusere andre skatter og avgifter, viser Norge at en slik omlegging er mulig. En fokuserer på bruk av avgifter framfor reguleringer, og viser at en er forberedt på å ta tilhørende kostnader. Sammenliknet med et kostnadseffektivt system, er det imidlertid mange mangler ved dagens norske avgifter:

- Det er en rekke unntak for CO₂-avgiften, ca 30% av de norske utslippene er ikke avgiftsbelagt. Unntakene er i første rekke gjort ut fra hensynet til k-sektor.
- Det er store forskjeller mellom avgifter på ett kg CO₂ fra ulike energivarer.

¹⁾ Cand. oecon, generalsekretær i Norsk Petroleumsinstitutt. Medlem av Miljøavgiftsutvalget.

- Det er ikke innført avgifter på utslipp av andre klimagasser. Det er gjennomført visse administrative tiltak overfor KFK og NOx, men da ut fra andre hensyn.

Det er ikke gitt hvilket hovedinntrykk andre land får av det norske avgiftssystemet. Én antakelse er at de norske unntakene viser behovet for internasjonal koordinering. I EF utgjør utslippene fra energikrevende k-produksjon imidlertid en langt mindre andel av de totale utslippene enn i Norge. Ved unntak vil effektivitetstapet bli langt større i Norge enn i EF, og behovet i EF for å finne virkemidler overfor denne sektoren blir tilsvarende mindre.

En annen antakelse er at unntakene i Norge legitimerer en slik avgiftspolitik i andre land. Det er da nærliggende å se på trenden i EF. Her er det etablert felles mål for regionen, mens mål for de enkelte land varierer. Dette er resultatet av en forhandlingsprosess, som til en viss grad kan sies å reflektere ulikheter i kostnader. EF diskuterer avgifter, men disse er langt lavere enn de norske forslagene, se senere. Viktige k-sektorer unntas for avgifter, i stedet vurderes frivillige avtaler.

Spørsmålet er da om det, ut fra ønsket om å være et eksempel til etterfølgelse, er bedre å innføre en konsistent virkemiddelbruk der marginalkostnaden for å redusere alle utslipp av klimagasser blir mest mulig likebehandlet. Avgiftsnivået kan da settes mer ut fra hva andre land faktisk gjør, evt. litt i overkant. Dette vil kunne gi bedre signaler i forhold til det norske hovedmålet.

II. Utvikling i det europeiske energimarked

EF-kommisjonen arbeider med å opprette et stort og konkurranseutsatt energimarked innenfor EF, noe som da også vil gjelde EØS-området. Ett vesentlig element er rett for alle større produsenter og kunder til å transportere elektrisitet og gass på like vilkår over landegrensene. Kommisjonen mener at CO₂-målet krever raskest mulig åpning av energimarkedene slik at beskyttede markeder ikke skal hindre en effektiv gjennomføring. I januar i år ble to nye direktiver for å løse opp i slike monopoler presentert. Fra 1.1.1993 innføres delvis tredje parts adgang til overføringsnettene. På basis av erfaringene utvides dette fra 1.1.96. Konsekvensene for norsk klimapolitikk kan bli store, noe som bør inngå i myndighetenes strategivurdering, jmf tabell 1.

Forutsetningene for tabellen om virkningsgrad, karboninnhold, dollarkurs (kr 6.80) mv, kan selvsagt diskuteres, men tallene skulle gi et rimelig bilde.

Første kolonne i tabell 1 viser hvor mye CO₂ som slippes ut ved ulike former for energiproduksjon. Eksempler på fysiske sammenhenger er:

- 10 TWh vannkraft til erstatning for kullkraft vil redusere utslippene med 9 mill tonn i importlandet.
- 10 TWh vannkraft til erstatning for fyringsolje i Norge gir 3 mill tonn mindre utslipp.
- 10 TWh vannkraft som frigjøres ved bruk av fyringsolje og som erstatter kullkraft, vil gi en netto gevinst på 6 mill tonn CO₂.

- Direkte bruk av olje gir mindre utslipp av CO₂ enn gasskraft brukt til oppvarming.

I EF diskuteres en avgift på 3 US\$ tonn oljeekvivalent i 1993, økende til 10 US\$ i 2000, fordelt likt på et CO₂-element og en generell energiskatt. Avgiftsvirkningene for ulike energiformer er vist i tabellen. Dagens norske avgifter ligger høyere enn EFs forslag for 2000. For tung fyringsolje vil forskjellen bli lang større pga den norske svovelavgiften.

På bakgrunn av en internasjonal studie har Miljøavgiftsutvalget antatt at 630 kr/tonnCO₂ er nødvendig avgift for å oppnå stabilisering i Vest-Europa. Beregninger viser at norske utslipp da ikke stabiliseres. Utvalget anslår at når andre land ikke gjennomfører tiltak, oppnås en norsk stabilisering ved en avgift på 1100 kr/tonnCO₂. Dersom det gis unntak for visse sektorer må avgiften settes høyere. Dette indikerer at det er atskillig dyrere å stabilisere utslippene i Norge enn i andre i-land. EFs avgiftsforslag ligger langt under det som Miljøavgiftsutvalget bruker i avtalealternativet. Selv om EF også vurderer andre virkemidler, kan dette tyde på at avgiftene vil bli for lave til å oppnå stabilisering. Tabellen viser også at dersom EF virkelig satser på en avgiftsstrategi, vil like CO₂-avgifter og fri utveksling av ledningsbundet energi i Europa favorisere vannkraft framfor elektrisitet produsert ved fossile brenslers. I direkte bruk vil gass foretrekkes framfor olje, som igjen vil foretrekkes framfor kull.

Tabell 1: Energiform, CO₂-utslipp, energi- og CO₂-avgifter.

	CO ₂ -utslipp pr 10 TWh mill tonn	Avgiftsforslag i EF Avgift i alt (CO ₂ -avgift) øre/kWh		Norske avgifter øre/kWh ¹⁾ 1992	Antatte CO ₂ -avgifter for stabilisering i 2000 ²⁾ øre/kWh	
		1993	2000		630kr/tCO ₂	1100 kr/tCO ₂
Kullkraft ³⁾	9	3.0 (2.4)	10.1 (8.0)	–	63	110
Gasskraft ⁴⁾	4	1.6 (1.0)	5.4 (3.3)	–	26	45
Kullfyring ⁵⁾	4	1.9 (1.1)	6.2 (2.7)	4.8 (4.8)	27	47
Oljefyring (lettolje) ⁵⁾	3	1.6 (0.8)	5.4 (2.7)	8.7 (3.8)	21	37
Gassfyring ⁵⁾	2	1.4 (0.6)	4.8 (2.1)	–	16	28
Vannkraft	0	0.7 (0.0)	2.1 (0.0)	4.1 (0.0)	0	0

¹⁾ Avgift i alt(CO₂-avgift)

²⁾ Avtale- og Stabiliseringsalternativene i Miljøavgiftsutvalget

³⁾ Virkningsgrad 34%

⁴⁾ Virkningsgrad 50%

⁵⁾ Virkningsgrad 80%

Kilde: Norsk Petroleumsinstitutt

III. Konsekvenser for Norge av ulike utfall av klimapolitikken

Det er sannsynlig at en på Brasil-konferansen får en intensjonserklæring, og at de internasjonale forhandlingene vil bli videreutviklet gjennom langvarige prosesser. På sikt kan det skilles mellom følgende mulige utfall:

Alternativ A: På lang sikt oppnås en kostnadseffektiv, global avtale med tilhørende virkemiddelbruk og overføringsmekanismer. Som en mellomløsning blir det felles mål og virkemiddelbruk (her avgifter) for OECD-området, Europa eller EF/EØS. En svakere utforming kan innebære særordninger for energikrevende k-sektor. Det utvikles et indre marked for ledningsbundet energi innen EØS-området.

Alternativ B: Det oppnås enighet om prosentvis like reduksjoner i alle i-land. En variant er at det åpnes mulighet for at to eller flere land kan finne felles løsninger, da med utgangspunkt i nasjonale mål.

Alternativ C: En forpliktende avtale skyves langt ut i tid.

Med endringene i avgiftene ved salderingen av statsbudsjettet, er det mindre klart hvor raskt myndighetene ønsker å gå fram. Den videre drøfting begrenses til de to valgmulighetene som ble skissert under I:

- Avgiftene økes utover i 90-årene slik at det nasjonale CO₂-målet nås, uavhengig av hva andre land gjør.
- Det innføres et konsistent system der alle utslipp avgiftsbelegges ut fra bidraget til klimaeffekten. Avgiftene legges litt høyere enn i land det er naturlig å sammenlikne seg med.

Virkningene av disse to strategiene vil være avhengig av utfallet i klimaforhandlingene.

Alternativ A: Gitt en viss størrelse på CO₂-avgiftene vil det bli økt internasjonal etterspørsel etter vannkraft. Betalingsviligheten på kontinentet vil bestemme den innenlandske elprisen. Det kan bli lønnsomt å brenne fyringsolje direkte til oppvarming i Norge som erstatning for vannkraft og selge vannkraften på det internasjonale marked. Vi ser allerede slike tendenser. I visse perioder har det vært lønnsomt å importere kullkraft fra Danmark til erstatning for tungolje. En konsekvens

er økt CO₂-utslipp i de to landene sett under ett.

Dersom høye avgifter i Norge videreføres, må de reduseres når avtalen foreligger. Hele økonomien vil da ha gjennomført tilpasninger som ikke lenger er lønnsomme. Ett eksempel er at høye avgifter kan gi nedleggelser innen kraftintensiv industri, som i ettertid kunne ha vært konkurransedyktige. Ett annet eksempel gjelder forholdet mellom elektrisitet og fyringsolje.

Høye avgifter vil fase ut bruken av fyringsolje på relativt kort tid. Fyringsolje-forbruket tilsvarer i størrelse 13 TWh, eller ca 4 mill tonn CO₂. For å dekke denne etterspørselen kan en øke prisene, importere kraft (atomkraft fra Sverige og/eller kullkraft fra Danmark) eller bygge ut mer kraft. Uten fyringsolje som fleksibel energitilgang, vil en også måtte foreta ytterligere import og/eller investeringer i topplastkapasitet for å sikre krafttilgang i nedbørsfattige år, kalde vintre ol. Størrelsen på slike virkninger er imidlertid ikke kjent, heller ikke virkningene på CO₂-utslippene. Et større press på å bygge ut vannkraft kan forventes. Dersom en blir presset rent tidsmessig, vil alt planlagte utbygginger måtte prioriteres. Disse vil i stor grad være aktuelle i vernesammenheng. Ved en forsiktigere avgiftsstrategi vil den internasjonale etterspørselen etter vannkraft komme på et senere tidspunkt, og en får bedre tid til å få fram prosjekter i tråd med Samlet plan for vassdrag.

Høye avgifter vil også medføre at det investeres mindre i fyrkjeler og at eksisterende oljefyringsanlegg i større grad skiftes ut med elbasert utstyr. Når avgiftene reduseres og det blir lønnsomt å bruke fyringsolje, vil det være kostbart å bygge opp et marked for fyringsolje på nytt. Dersom dette ikke blir mulig, vil eksporten av vannkraft bli mindre og dermed også vårt bidrag til å redusere utslippene av CO₂ fra flere land sett under ett. Ved en forsiktig avgiftslinje vil Norge derimot kunne bidra til lavere kostnader ved stabilisering i Vest-Europa, samt bevare flere av våre vassdrag.

Alternativ B. Ved prosentvis like reduksjoner fram til år 2000 vil en lengst mulig tilpasningsperiode gi minst omstillingskostnader. En «vente og se» holdning vil antakeligvis redusere mulighetene til måloppnåelse, samt øke kostnadene. En strategi med særnorske avgifter vil

da kunne være riktig. De laveste kostnadene for Norge oppnås ved like avgifter på alle utslipp. Dette gjelder også om virksomhet med store utslipp legges ned eller flyttes til land som har lavere marginale kostnader eller står utenfor avtalen. Dette er konsekvenser av en ikke optimal avtale, evt av at Norge kostnadmessig påtar seg langt større forpliktelser enn andre land. Dersom en internasjonalt senere velger å avgiftsbelegge utslipp fra k-sektor, vil virksomhet som i mellomtiden er nedlagt igjen kunne bli lønnsom. I såfall er det her fornuftig med midlertidig forsiktig virkemiddelbruk i Norge.

Dersom det blir mulig med samarbeid mellom land, vil Norge kunne redusere sine kostnader (og avgiftsnivå) ved reduksjoner av utslipp i andre land. Slike avtaler kan innebære eksport av vannkraft hvor CO₂ gevinsten deles med importlandet. Her blir situasjonen mer i tråd med alternativ A. Mulighetene for å dra nytte av slikt samarbeid reduseres ved en særnorsk avgiftsstrategi.

Alternativ C. Dersom det ikke blir noen avtale, vil en strategi med høye avgifter medføre en rekke kostnader til ingen nytte, herunder forsert vannkraftutbygging.

VI. Avslutning

For at Norge i størst mulig grad skal påvirke klimaforhandlingene i retning av en kostnadseffektiv avtale, bør det nasjonale CO₂-målet revurderes. Det bør innføres en konsistent virkemiddelbruk der alle utslipp av klimagasser behandles ut fra marginal skade. Avgiftsnivåene bør i langt større grad harmoniseres i forhold til hva andre land faktisk gjør.

Ut fra mulige utfall av forhandlingene vil en slik strategi være sammenfallende med ønsket om å minimere nasjonale økonomiske og miljømessige kostnader og bevare framtidig handlingsfrihet. Det er bare dersom avtalen utelukker at land kan samarbeide for å oppnå reduksjoner, at særnorsk virkemiddelbruk kan forsvares. I såfall bør spørsmålet om Norge skal slutte seg til en slik ineffektiv avtale reises. En rekke forhold som effektiviseringsgevinsten av skatteomleggingen og avgiftenes betydning for andre utslipp, er ikke drøftet. Slike forhold er vesentlige, men skulle ikke rokke ved hovedkonklusjonene.

Strategier for bekjempelse av fattigdom i u-landene¹

Politiske strategier for å fremme utjevning tar alltid utgangspunkt i at de fattige skal løftes opp mot de rikes nivå. Med andre ord heve bunnen, snarere enn å senke taket. Men rask vekst og gunstig utvikling etter konvensjonelle mål, kombinert med stadig flere mennesker på jorden pluss høy befolkningstetthet, kan resultere i en meny med meget få og kostbare valgmuligheter for fremtidig utvikling. Mulighetene med hensyn til gjennomførbare strategier for å sikre fremtidig bærekraftig utvikling, er begrenset og blir stadig færre. En god eller akseptabel løsning krever oppfyllelse av minst tre nærmest utopiske forutsetninger. For det første må vi ha rimelig «god» kunnskap om fremtidige konsekvenser av de ulike retninger menneskelig virksomhet kan ta. For det andre må det finnes en mottaker som kan anvende kunnskapen. For det tredje må dette organet eller en annen internasjonalt anerkjent instans ha makt og myndighet til å velge kurs for fremtidig utvikling og håndheve sine beslutninger. Dersom en ikke vil se disse enkle kjensgjerninger i øynene, er det ikke mer å si, verken om bærekraftig eller annen utviklingspolitikk.

AV

TRYGVE HAAVELMO OG
STEIN HANSEN

Det store dilemma

Den bærekraftige utvikling Brundtlandkommisjonens rapport² slår til lyd for, forutsetter global økonomisk vekst og en fordeling av aktiva og inntekt hvor u-landene gis anledning til å oppnå betydelig økt disponibel inntekt pr. innbygger, som grunnlag for å avhjelpe fattigdom. Utviklingspolitikk med en slik målsetting vil uvegerlig bety en strategi bestående i å løfte de fattige opp til de rikes nivå og skape grobunn i den fattige del av verden for forbruk og investering etter mønster fra dagens industrialiserte land.

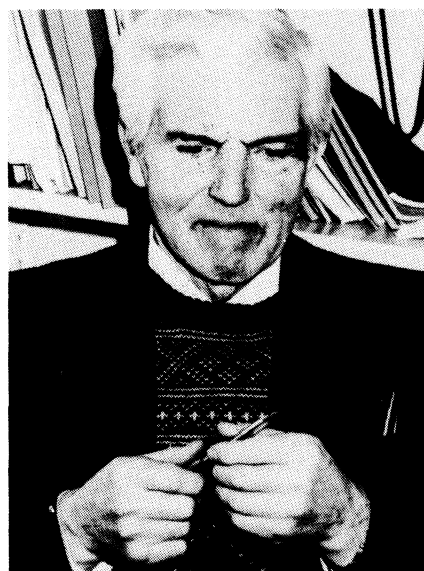
Slik utviklingspolitikk hviler åpenbart på idéen om at det ikke fins og heller ikke i fremtidens samfunn vil finnes alvorlige hindringer for materiell vekst. Ulike produksjonsfaktorer - naturressurser, menneskeskapt kapital og arbeidskraft - antas å kunne erstatte hverandre, slik at knapphet på en av dem ikke utgjør noen betydelig hindring for produktiviteten av de andre.

Samtidig uttrykker Brundtlandkommisjonen alvorlig bekymring for de globale følgene av menneskelig produksjon og forbruk i form av forurensning, uttømming av ressurser og den generelle faren for at et forringet miljø skal bli fremtidige generasjoners arvegods. Slik bekymring synes å reflektere tanken om at det fins - og i økende grad vil finnes - alvorlige begrensninger for vekst, med andre ord at noen av nøkkelfaktorene i produksjonen er komplementære, snarere enn erstatterlige.

Nærmere bestemt er denne bekymringen et uttrykk for en mistanke om at en stadig økende strøm av naturressurser til produksjonsprosessene for å opprettholde ønsket vekst, uunngåelig vil resultere i tømming av vårt forråd av naturkapital som forsyner denne strømmen. Menneskeskapt kapital er resultatet av arbeidskraft og naturkapital, og virker sammen med arbeidskraft til å bearbeide strømmen av naturressurser til en strøm av produkter vi kan gjøre oss nytte av. Hvis strømmen av naturressurser reduseres eller forsvinner, svekkes produktiviteten av innsatsfaktorene på foredlingssiden (dvs. menneskeskapt kapital og arbeidskraft). For eksempel, hvilken

nytte har et sagbruk uten en skog med tilgang på tømmer, eller fiskebåter der det ikke fins fiskebestand? Dette er en klar indikasjon på at strømmen av naturressurser på den ene siden og menneskeskapt kapital på den andre, er av komplementær, ikke erstattelig art. Dette må en se i øynene og det må inngå som en grunnleggende forutsetning i økonomisk planlegging. Det innebærer at akkumulering av menneskeskapt kapital i seg selv legger økende press på beholdningen av naturkapital, ettersom det kreves økende tilførsel av naturressurser for å opprettholde den menneskeskapte kapitalens produktivitet.

Foredling av naturressurser i landbruk illustrerer prosessen. Som bønder har visst siden man begynte å dyrke jord, er landbrukets grunnleggende prinsipp å bearbeide lokale naturforhold for at jorden skal produsere mer av de produktene folk vil ha. Slike menneskeskapte forhold er et kunstig system som krever kontinuerlig tilførsel av naturressurser, for å opprettholde systemets produktivitet. Mye av innsatsen i landbruk er således intet annet enn bestrebelser på å forhindre at jorden forfaller fra en kunstig etablert tilstand, til en (fra menneskets

Trygve Haavelmo er professor emeritus ved Sosialøkonomisk institutt, Universitetet i Oslo.

synsvinkel) uproduktiv tilstand, mest sannsynlig med enda lavere yteevne enn i uberørt tilstand, før dyrkingen begynte.³

Fysisk dreier den økonomiske prosessen seg om å omorganisere materie. Materie nedbrytes ikke i det økonomiske systemet, den kan bare omdannes eller spres. Disse forandringsprosessene skaper avfall. Noe kan resirkuleres i økonomien, men ikke alt. I den grad naturen ikke greier å assimilere avfallsstoffene, vil de hope seg opp. Under forandringsprosessene tappes energi (dvs. omdannes til ubrukelig form). Det betyr at kapasiteten til å omorganisere materien litt etter litt ugjenkallelig blir oppbrukt. Energitilførsel er en forutsetning også for å opprettholde de grunnleggende fysiske, kjemiske og biologiske systemer som fortsatt liv på jorden avhenger av - atmosfære, vann og jord. Det er til syvende og sist disse systemenes kapasitet som vil sette grenser for den menneskelig produksjon og forbruk, dvs. langsiktig global økonomisk vekst.⁴

Tidsperspektivet for bærekraftig utvikling dreier seg om flere generasjoner eller århundrer. Det er innlysende at en utvikling som innebærer en betydelig befolkningsøkning pluss betydelig økt forbruk pr. innbygger av planetens begrensede ressurser, ikke kan fortsette i det uendelige. Selv om både befolkningsnivå og økonomisk aktivitet ble holdt konstant, vil opphopningen av forurensning øke meget raskt på grunn av entropitilvekst utover naturens kapasitet til selvrensning. Entropi er et begrep lånt, med en viss frihet, fra fysikken. Begrepet slik det benyttes her, kan defineres som et mål på samlet mengde ubrukelige og skadelige avfallsprodukter fra menneskelig produksjon og forbruk innenfor en gitt tid.⁵

Den bærende idé i Brundtlandkommisjonens politisk tiljublete definisjon av bærekraftig utvikling, er å heve bunnen, ikke å senke taket. Ensidig økonomisk vekst som middel til å fremme rettferdig global fordeling, virker mot sin hensikt. Vekst og økonomisk effektivitet etter tradisjonelle mål, dvs. slik det fremgår av nasjonalregnskapet, er uforenlig med ivaretakelse av miljøaspektene ved bærekraftig utvikling.⁶ Selv det mest solide skip vil synke hvis lasten er for tung. Det er liten trøst i at lasten var optimalt fordelt og jevnt spredd i det øyeblikk skipet sank!⁷

Selv med bred aksept for nødvendigheten av å senke taket, vil det sannsynlige resultat bli fortsatt økende belastning på naturressursene, om enn med redusert tempo. Det gjør ikke saken enklere politisk. Utviklingsprosessen har en kolossal fremdrift. Den kan lignedes med en reise. Du starter fra Manila og skal sørover til Bali. Men så setter du kursen nordover mot Tokyo. Du skjønner at å fortsette i den retningen ikke fører deg til Bali. Dermed senker du farten, du reiser med andre ord langsommere, men uten å forandre retning. Selv om det betyr at du kommer senere til Tokyo, bringer det deg ikke nærmere Bali!⁸

Teknologi-optimisme

Historien er full av teknologi-pessimister. Økonomene i forrige århundre så naturressursgrunnlaget som bremsekloss. Det var det som til syvende og sist ville presse produktiviteten ned på foredlingssiden - hos arbeidskraft og kapital - til et nivå tilsvarende en levestandard på eksistensminimum.⁹ Etterhvert som kullgruvene ble tømt, spådde man, ville den industrielle revolusjon være over. Dommedagsprofetene flest forutså imidlertid ikke samfunnets evne til å utvikle menneskelige ressurser og nye organisasjonsformer, og slik muliggjøre utnyttelse av menneskeskapt kapital til å lette utvinning av naturressurser i et tempo verden tidligere aldri hadde sett. Dette for å tilfredsstille hurtig økende og stadig mer variert etter-

Stein Hansen, cand. oec. fra 1968, er direktør i Partner Nordic Consulting Group A/S.

spørsel på forbrukersiden. Slik ga menneskeskapt kapital og arbeidskraft mange steder meget attraktiv avkastning.

Mange ser i dag på dem som advarer mot forurensning og uttømming av ressurser som teknologi-pessimister. Teknologioptimisme bygger derimot på tillit til vitenskapelig utvikling og teknologiske fremskritt.

Tanker omkring det uforutsigbare kommer også inn i bildet. Hvilke avgjørelser tas på dette området? Hvem har bevisbyrden, optimisten eller pessimisten? Her står to ytterliggående syn mot hverandre. Det ene går ut på at ettersom vi ikke kan vite sikkert at fremtiden vil bli vanskelig, hvorfor da bekymre seg? Det andre erklærer at vi bør tenke på fremtiden ettersom vi ikke kan være sikre på at den ikke vil bli vanskelig. I begge tilfeller risikerer en at forutsigelsene slår feil. Og selv om vi var i stand til å beregne sjansen for å spå riktig eller galt, står vi igjen med spørsmålet: hvilken feil er mest alvorlig? Her er det en markant skjevhet. Det er rimelig å anta at de irreversible følgene av en optimistisk, lettsindig politikk vil skape langt mer besværlige problemer enn følgene av en mer forsiktig pessimistisk politikk.¹⁰

Teknologisk utvikling - som er kvalitativt fremskritt og dermed vesensforskjellig fra kvantitativ erstatning av naturressurser med menneskeskapt kapital - kan gå i to retninger av relevans for de spørsmål det her dreier seg om. Den ene er økt evne til å utnytte de til enhver tid tilgjengelige ressurser med sikte på å produsere flere og flere varer. Alternativt kan teknologien bidra til å redusere negative effekter av økt forurensningsnivå. Det kan ikke utelukkes at teknologien vil gi økt evne til å produsere ønskede varer og tjenester fortere enn økt forurensningsnivå gir negative effekter. Det kan heller ikke utelukkes at folk i fremtiden trass i voksende negative virkninger av entropi, ville foretrekke en dobling av dagens varetilbud om de så måtte bruke gassmasker. Det er ikke engang utenkelig at menneskets smak og lyster gradvis ville endres i den retning. Men det er en fundamental svakhet ved dette optimistiske resonnementet.

Hvis produksjonsnivået for varer og tjenester når så høyt at forurensningsnivået stiger trass i rensetiltak, må videreutvikling av evnen til å produsere varer og tjenester øke. Hvis evnen til å produsere varer og tjenester stabiliseres på et høyere nivå, er det bare et spørsmål om tid før de negative effektene av entropi innhenter utviklingen. Med andre ord, siden

negative skadevirkninger av entropi langsomt men sikkert kryper oppover som tiden går, vil man måtte produsere varer og tjenester i stadig økende tempo for å holde dem fra livet.¹¹ Hvis vi kunne være sikre på at denne evige runddans er i tråd med samfunnets informerte valg, er det selvfølgelig ikke mye å føye til. Den hellige status som omgir forbrukerens suverenitet er nøkkelen i denne sammenheng. Men i hvilken grad vet folk hva de gjør i det lange løp? Eller mer grunnleggende, i hvilken grad er det overhodet mulig for mennesket som individ å stake ut kursen for sin egen fremtid?¹²

Et fritt marked gir ingen løsning

Som kjent har det frie marked og likevektspriser visse ideelle egenskaper. Men mange forutsetninger må oppfylles for at disse egenskapene skal komme til sin rett. En grunnleggende forutsetning er at produksjon og forbruk klart avgrenses til det menneskene anser som det umiddelbare produkt av interesse for dem, og ikke er forbundet med kollektive (eller ytre) bivirkninger. Er kollektive (eller ytre) bivirkninger betydelige og viktige, blir den klassiske doktrinen om frihandelens vel-signelser ganske enkelt irrelevant som rettesnor for økonomisk politikk. Dette er en konklusjon enhver seriøs økonomistudent kan verifisere ved hjelp av standard økonomisk teori.

I denne sammenhengen er tre typer bivirkninger av kollektiv art viktige: (a) direkte forurensning skapt under produksjonsprosessen, eller produksjonsforurensning, (b) indirekte virkninger m.h.t. forurensning i form av biprodukter fra folks forbruk av de varer og tjenester de kjøper, eller forbrukerforurensning, og (c) de negative virkningene av entropi og de skader de påfører miljøet, eller miljøforurensning.

Hver eneste dag hører vi klager fra produsenter om at bedriften ikke lenger vil være lønnsom dersom de må betale for forurensningen og miljøskadene de forårsaker. Vi ser et hurtig voksende marked for dumping og resirkulering i u-landene av giftig, kreftfremkallende og annet avfall fra produksjon og forbruk i industrialiserte land. Der er lover og bestemmelser for behandling, dumping, resirkulering og lagring av slikt avfall gjerne mindre strenge enn i den industrialiserte verden hvor opphopning av uønsket avfall gjør at lagring og krav om miljøvern er i ferd med å bli høyst ubehagelige kostnadsfaktorer.

Fordi forbrukerne tar «omgivelsene» eller miljøet som et gratis gode, forledes de til å overvurdere verdien av de varer og tjenester de kjøper. Det ble omtalt allerede av Pigou i 1920.¹³ I tillegg til alt dette kommer hva von Boehm-Bawerk påpekte alt for 100 år siden at det er en menneskelig svakhet å foretrekke dagens varer for fremtidens.¹⁴

Dette illustrerer hvor vanskelig det er å stole på individuell handling med hensyn til å foreta kloke valg sett fra en fjern fremtid. Det er uhyre vanskelig å endre et fritt markedssystem ved hjelp av skatter og subsidier for å motvirke alle bivirkningene man ikke regner med innenfor de enkle rammene av et fritt marked. Nyere økonomisk historie vrir av eksempler på at man har funnet det påkrevd å tøyne markedskrefte-nes frie spill gjennom å pålegge privatsektoren offentlig vedtatte restriksjoner.

Det sentrale budskapet i disse betraktningene styrkes ytterligere når vi ser på det som i dag er et påtrengende problem i mange land, nemlig manglende arbeidsplasser for ledig arbeidskraft. Her er det egentlige økonomiske problemet nærmest blitt snudd på hodet. Idéen om fast og respektabelt arbeid vil si at arbeidstakere livnærer seg ved å arbeide for en

arbeidsgiver som kan betale lønnen fordi det som produseres kan selges med profitt på markedet. Den enkelte ansatte kan ikke selv påta seg å avgjøre om produktet er ønskelig eller ikke fra et allment synspunkt. I henhold til prinsippet om forbrukerens suverenitet, må det, så lenge det er marked for det arbeidstakeren deltar i å produsere, være noen som ønsker produktet. Derfor er det en god ting. De bivirkninger arbeidstakerne samtidig deltar i å produsere (som miljøskader), kan de ikke klandres for, siden deres bidrag til slike bivirkninger er forsvinnende lite i forhold til deres umiddelbare utbytte av arbeid og inntekt.

Tjener teknologiske fremskritt de sterke eller de svake?

Her har vi to motstridende svar. Det første er at med hensyn til teknologi og teknologisk knowhow vil fremskritt være til de sterkes fordel, mer enn de svakes. Dersom de sterke (i likhet med andre mennesker) er egoistisk orientert, blir resultatet voksende ulikhet i verden. Denne tendensen skjerpes ytterligere hvis utviklerne bak teknologiske nyvinninger sikter inn på forbruksvarer og tjenester med tanke på høyere levestandard, i stedet for å sikte mot bedret utnyttelse av verdens ressurser for å hjelpe de fattige.

Motsatt har vi imidlertid muligheten for at økende evne til å oppnå mer effektiv ressursutnyttelse og reduksjon av forurensning kan anvendes til å hjelpe dem som er mindre heldig stilt og dårligere rustet til å ta vare på seg selv. Den omstridte såkalte «når-det-regner-på-presten-så-drypper-det-på-klokken» teorien («trickle down») kan kanskje peke i den retning, selv med primært egoistisk orienterte sterke mennesker. Det lar seg ikke gjøre å si med sikkerhet hva utfallet av slike motstridende tendenser vil bli. Spekulasjoner omkring en endelig konklusjon ligger utenfor rammene for økonomisk teori.

Strategier for Nord-Sør handel og bistandspolitikk

Regjeringer og enkeltpersoner har i årtier tatt rikelig tilgang på naturressurser for gitt, og ment at knapphetsfaktorene var menneskeskapt kapital og faglært arbeidskraft som trengs for å foredle naturressursene til varer egnet for forbruk og investering. Oppfatningen har fått følger for prisrelasjonene på verdensmarkedet i form av synkende råvarepriser. Den negative prisutviklingen på råvaremarkedet har bidratt til å øke kløften mellom industrialiserte land og mange råvareavhengige u-land.

De rike landenes globalt trendsettende produksjons- og forbruksmønstre har virket ytterligere forsterkende på denne negative utviklingen. Fattige land fristes til å tømme sine egne verdifulle forråd av naturressurser til lav pris mot importerte maskiner og forbruksvarer. Eksport er ikke noe mål i seg selv. Eksport tjener en hensikt bare dersom den kan finansiere nyttig import. U-landene må innse at de strengt må unngå eksport de ikke har råd til. Strategier for å fremme eksport av en rekke viktige landbruksprodukter trenger kritisk revurdering. Slike varer har liten etterspørselastisitet på verdensmarkedet. Den enkelte eksportør tar verdensmarkedsprisen for gitt. Men dersom en rekke eksportører samtidig gjennomfører slike strategier for eksport, vil det i sum forårsake negativt prispress og føre til dramatisk prisfall. Sluttresultatet kan bli at eksportinntektene blir for små til å betale for importerte maskiner, redskaper, sprøytemidler osv. som trengs til eksportproduksjonen. Følgen blir økonomisk krise og svekket evne til å betjene økt gjeldsbyrde. Nord-Sør handel innebærer imidlertid mer enn salg av ikke-fornybare mineraler og avkastning fra jord,

sjø og skog. Den omfatter også økende bruk av arealer i fattige land som søppelplass, eventuelt resirkulering av uønsket avfall fra industriproduksjon og forbruk i Nord.

Selv om mye positivt kan sies om å liberalisere og dermed øke handelen, er handelsstrukturen slik vi kjenner den i dag, en forbannelse i forhold til målsettingen om bærekraftig utvikling.¹⁵ Stilt overfor betydelige negative miljømessige bivirkninger og øvrige markedsdefekter, blir effektiv ressursutnyttelse uoppnåelig uten full kostnadsbasert prising av ressursene i enhver sammenheng. Det innebærer i neste omgang behov for omfattende inngrep både nasjonalt og overnasjonalt i all handel, innenriks og utenriks, som ellers styres av frie markedskrefter. Full frihandel uten slik intervensjon betyr at land som gjør alvor av å benytte kostnadsbaserte priser (som å la miljøkostnadene inngå i prisen), på kort sikt blir den tapende part overfor land som ikke gjør det.

Fattige land må begynne å innse at enkelte av deres naturressurser er i ferd med å bli oppbrukt og planlegge utnyttelsen deretter. Politiske strategier i en komplisert verden hvor enkeltmenneskets og fellesskapets krav er på kollisjonskurs, må både internasjonalt og nasjonalt tilpasses det forhold at begrenset tilgang på naturressurser er i ferd med å bli en realitet. Vi nærmer oss raskt en situasjon hvor tilgangen på innsatsfaktorer er i ferd med å bli snudd på hodet. Det som nå i økende grad blir mangelvare og global bremsekloss i produksjonsprosessen, er naturressursene, ikke menneskeskapt kapital og faglært arbeidskraft.

Dette fremgår tydelig av hvor raskt en ny kategori har gjort seg gjeldende i produksjonen, en teknologisk avansert «mellomting» en kan kalle foreddet naturkapital, dvs. bruk av genteknologi jordbruk, skogbruk, fiskeoppdrett, osv. Slike kunstige naturressurser gir meget god avkastning og i økende grad erstatter de naturens mangfold. Ensidigheten som følger, svekker motstandsdyktighet siden det beskyttende opprinnelige biologiske mangfoldet forsvinner. Man kan tale om biologisk erosjon. Selv om det dreier seg om en mellomting mellom naturlige og menneskeskapte ressurser, er dette på lang sikt langt fra en perfekt erstatning for opprinnelige naturressurser. Entropitilvekstens hemmende virkninger på økonomisk utvikling, tidligere definert som vekstens viktigste dilemma, gjelder like mye her.

Denne nye forhandlingssituasjonen vi nå ser avtegne seg, er hva de fattige landene trenger å forberede seg på mens de ennå har noe å kjøpslå med. Det krever utarbeidelse av utviklingsplaner og programmer for hvordan landenes økonomiske virksomhet skal arte seg på lang sikt. Strukturtilpasning, bl.a. endringer i nasjonal prispolitikk og internasjonal gjeldshåndtering, vil være viktige ledd i planene for bærekraftig utvikling.¹⁶

Bistandssamarbeid som tar sikte på å føre fattige land inn i det samme mønsteret av forurensende forbrukermentalitet som vi finner i den industrialiserte del av verden, er intet bidrag til bærekraftig utvikling. Det vil resultere i fortsatte overføringer fra naturressursrike u-land til rike industrialiserte land som forsyner Sør med maskiner for raskere utvinning av ressurser, noe som i sin tur bidrar til at prisene på naturressurser blir holdt nede.

På den annen side bør sterk støtte gis til bistandssamarbeid som sikrer mot å utvikle teknologi tilpasset lokale forhold, og forbruksmønstre tilpasset lokale, kulturelle og tradisjonelle mønstre for å høyne menneskelig utvikling og livskvalitet. Slik form for bistand kunne bidra til å åpne øynene på rike donorer og dermed også hjelpe dem på veien mot en bærekraftig verden.

En måte å praktisere begrepet bærekraftig utvikling på i økonomisk planlegging og bistandssamarbeid, er gjennom såkalte kompenserende binvesteringer.¹⁷ Allerede har noen kraftverkselskaper i industrialiserte land innsett at mottiltak mot miljøskader som skyldes økt CO₂-utslipp, er lønnsomme i langsiktig perspektiv. Skogplanting hjemme og i andre land, og installering av energikonsjonerende utstyr i fattige land hvor kostnadene ved å redusere utslipp er langt lavere enn hjemme, er eksempler fra virkelighetens verden.

En kan se for seg hvordan uberørte tropiske urskoger vil vokse i økonomisk verdi for eierlandene, dersom andre land leaser skog for å sikre vern av biologisk mangfold. Slike skogstrakter vil være et naturlig og bærekraftig bosted for urbefolkninger, og bidra til å gjenopprette CO₂-balansen på jorden. Denne maksimale, forsvarlige gevinst vil overstige eierlandenes samlede inntekter av skogen under dagens forhold. Det vil si inntekter først fra hogst og eksport av tømmer, og deretter fra noen års kvegdrift på arealene før jorden er utpint og ikke har mer å gi. Med selvpålagte nasjonale utslippsgrenser i rike land, kunne slike muligheter snart gi handel og bistand nytt økonomisk sunt innhold. Det kan dreie seg om moderate institusjonelle endringer.¹⁸

Fremtidsutsikter: Fins det en løsning?

Uansett hvordan menneskene bestemmer seg for å håndtere planeten og livet her, fins det alltid en løsning. Dersom vi tenker oss at et eller annet slags overvåkningsvesen i verdensrommet løpende registrerte det menneskeheten gjør på jorden og følgene av det, vil det alltid være noe å registrere. Utviklingen kan komme til å arte seg mer eller mindre slik en kan lese det hos Charles Darwin, det vil med andre ord si at menneskeheten blir ledd i en slags økobalanse som innebærer den (fra vårt synspunkt) katastrofe at menneskeheten utslettes.

Hva menneskene mener med spørsmålet om en løsning, er formodentlig noe annet. Dette noe annet er da formodentlig følgende. Visse utviklingslinjer er, fra menneskets synspunkt, mer ønskelig enn andre. I kraft av sin rasjonalitet antas menneskehjernen å kunne foreta et fornuftig valg mellom ulike tenkelige alternativer for utvikling. Spørsmålet koker altså ned til dette: Fins det en god løsning, eller en løsning en kan akseptere?

Minst tre nærmest utopiske forutsetninger må være oppfylt for å kunne svare positivt på spørsmålet. For det første må vi ha relativt god kunnskap om fremtidige konsekvenser av de ulike retningene menneskelig virksomhet kan ta. På det punktet er vi antagelig kommet temmelig langt i senere tid. For det andre må det finnes en mottaker som kan anvende denne kunnskapen. For det tredje må dette organet eller en annen internasjonalt anerkjent instans ha makt og myndighet til å velge kurs for fremtidig utvikling og håndheve sine beslutninger.

Med hensyn til oppfyllelse av de to siste vilkårene, bør en ikke ha noen illusjoner. Kanskje burde en slå seg til tåls med det noe kyniske svaret enkelte antyder, nemlig at menneskene ikke får øynene opp for situasjonen på jorden angående overbefolkning, forurensning og miljøskader før den faktiske situasjon blir adskillig farligere enn i dag.

Dette fører til hva mange nok vil finne paradoksalt. Rask vekst og gunstig utvikling etter tradisjonelle mål, kombinert med stadig flere mennesker på jorden pluss høy befolkningstetthet, kan resultere i en meny med meget få og meget kostbare valgmuligheter for fremtidig utvikling. På den annen side, fortsatt med tanke på fremtidig utvikling og valgfrihet,

kan hva man hittil har kalt svak vekst, lave grunnlagsinvesteringer, langsom utnyttelse av naturressursene og et relativt lavt befolkningsnivå (selv om befolkningsveksten er høy på det nåværende tidspunkt), holde relativt flere dører åpne.¹⁹ Kanskje er dette den snev av optimisme vi kan gi til afrikanske nasjoner i disse motgangstider.

Mulighetene med hensyn til gjennomførbare strategier for å sikre en bærekraftig fremtidig utvikling, er begrenset og blir stadig færre. Det vil overhodet ikke fremme en bærekraftig utvikling, dersom nasjonene følger den fortumlete turisten som i en treløs sandørken møtte en sulten løve: Men hva gjorde du? spurte en venn siden. Jeg klatret opp i et tre, svarte turisten. Men det var jo ingen trær der, sa vennen. Vel, hva skulle jeg ellers ha gjort? sa turisten.²⁰

Oversatt fra engelsk av Toril Hanssen

LITTERATUR:

- Asian Development Bank (1990), *Economic Policies for Sustainable Development*. Manila: Asian Development Bank.
- Blaug, M. (1962), *Economic Theory in Retrospect*. London: Heineman.
- Bohm, P. (1990), *Efficiency Issues and the Montreal Protocol on CFCs*. Washington DC: World Bank (Environment Working Paper, 40.)
- Daly, H.E. and J. Cobb (1989), *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, Environment, and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.
- Georgescu-Roegen, N. (1971), *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge: Harvard University Press.
- Haavelmo, T. (1954), *A Study in the Theory of Economic Evolution*. Amsterdam: North Holland Publishing Co.
- Haavelmo, T. (1970), *Some Observations on Welfare and Economic Growth*, i W.A.M. Eltis, F.G. Scott and J.N. Wolfe (red.): *Introduction, Growth and the Trade: Essays in Honour of Sir Roy Harrod*. Oxford: Clarendon Press.
- Haavelmo, T. (1971), Forurensningsproblemet fra samfunnsvitenskapelig synspunkt, i *Sosialøkonomen* årg. 25, nr. 4.
- Haavelmo, T. (1980), *On the Dynamics of Global Economic Inequality*. Universitetet i Oslo, Økonomisk institutt, 7. mai (memorandum).
- Hansen, S. (1969), Naturherligheter eller naturressurser?, i *Sosialøkonomen*, årg. 23, nr. 2.
- Hansen, S. (1989), Debt for Nature Swaps: Overview and Discussions of Key Issues, i *Ecological Economics*, årg. 1, nr. 1, s. 77-93.
- Hansen, S. (1990), Macroeconomic Policies and Sustainable Development in the Third World, i *Journal of International Development*, årg. 2, nr. 4, s. 533-557.
- Pearce, D.; Markandya, A.; Barbier, E. (1989), *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan Publications.

- Pigou, A. (1920), *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.
- Von Boehm-Bawerk, E. (1891), *The Positive Theory of Capital*.
- (Ruthenberg, H. (1980), *Farming Systems in the Tropics*, 3. utg. Oxford: Clarendon Press.
- World Commission on Environment and Development (1987), *Our Common Future* (Brundtland-rapporten). Oxford: Oxford University Press.

NOTER:

- ¹ Forfatterne ønsker å takke UNESCO for tillatelse til å oversette og publisere kapittel 3 i boken *Environmentally Sustainable Economic Developments: Building on Brundtland*, Paris 1991.
- ² Se World Commission on Environment and Development (1987), *Our Common Future* (Brundtland-rapporten), Oxford University Press.
- ³ Se H. Ruthenberg (1980), *Farming Systems in the Tropics*, 3. utg. Oxford: Clarendon Press.
- ⁴ Se T. Haavelmo (1971), Forurensningsproblemet fra et samfunnsøkonomisk synspunkt, i *Sosialøkonomen*, årg. 21, nr. 4.
- ⁵ Ibid.
- ⁶ Asian Development Bank 1990, *Economic Policies for Sustainable Development*. Manila: Asian Development Bank.
- ⁷ Se H.E. Daly og J. Cobb (1989), *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, Environment and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.
- ⁸ Se T. Haavelmo (1980), *On the Dynamics of Global Economic Inequality*. Universitetet i Oslo, Økonomisk institutt, 7. mai (memorandum) og Asian Development Bank *op.cit.*
- ⁹ Se M. Blaug (1962), *Economic Theory in Retrospect*. London: Heineman.
- ¹⁰ Se T. Haavelmo (1954), *A Study in the Theory of Economic Evolution*. Amsterdam: North Holland Publishing Co. og S. Hansen (1969), Naturvern eller naturressurser, i *Sosialøkonomen*, årg. 23, nr. 2.
- ¹¹ Se T. Haavelmo *op.cit.*, 1971.
- ¹² Se T. Haavelmo *op.cit.* 1954; T. Haavelmo (1970), Some Observations on Welfare and Economic Growth, i W.A.M. Eltis, F.G. Scott and J.N. Wolfe (red.): *Induction, Growth and the Trade: Essays in Honour of Sir Roy Harrod*. Oxford: Clarendon Press; *op.cit.*, 1971.
- ¹³ Se A. Pigou (1920), *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.
- ¹⁴ Se E. von Boehm-Bawerk (1891), *The Positive Theory of Capital*.
- ¹⁵ Se Asian Development Bank *op.cit.*
- ¹⁶ Se S. Hansen (1989), Debt for Nature Swaps: Overview and Discussions of Key Issues, i *Ecological Economics*, årg. 1, nr. 1, s. 77-93; S. Hansen (1990), Macroeconomic Policies and Sustainable Development in the Third World, i *Journal of International Development*, årg. 2, nr. 4, s. 533-557.
- ¹⁷ Se D. Pearce et al. (1989), *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan Publications.
- ¹⁸ Se P. Bohm (1990), *Efficiency Issues and the Montreal Protocol on CFCs*. Washington DC: World Bank (Environment Working Paper, 40).
- ¹⁹ Se T. Haavelmo *op.cit.*, 1954.
- ²⁰ Se Asian Development Bank *op.cit.*

Abonnement

Abonnement løper til oppsigelse foreligger.

«Stated preference» – eller økonomi som eksperimentalvitenskap

Moderne «stated preference»-analyse («conjoint»-analyse) innebærer at en stiller et antall intervjuobjekt overfor et sett hypotetiske valgsituasjoner, der hvert handlingsvalg er karakterisert ved hjelp av flere egenskaper eller dimensjoner (pris, kvalitetskriterier). Metoden gjør det mulig å redusere eller unngå skjevhet på grunn av taktisk svargivning, og åpner muligheten for å estimere økonomiske atferdsparametre ved hjelp av nøye planlagte «laboratorie-eksperiment». Forskeren får full kontroll med de uavhengige variable og kan kombinere disse slik at hun unngår enhver kollinearitet mellom variablene. Datainnsamlingen er derfor kostnadseffektiv. Metoden egner seg særlig godt til verdsetting av goder som ikke omsettes i markedet, og kan gi forhåndsinformasjon også om etterspørselen etter slike produkter eller produktegenskaper som i øyeblikket bare er påtenkt, men ennå ikke utviklet eller markedsført. Conjoint-metoden, som foreslås kalt *samvalganalyse* på norsk, kan etterhvert komme til gjøre sosialøkonomien til langt på vei en eksperimentalvitenskap.

AV
LASSE FRIDSTRØM

1 Innledning

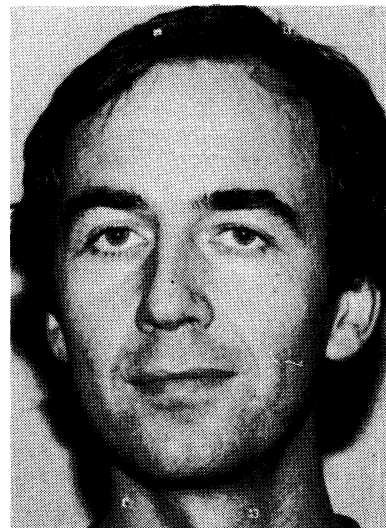
Etablert praksis i nytte-kostnads-analyser går ut på at det godet et prosjekt gir, verdsettes etter hva etterspørerne er villige til å betale for det. Dersom det eksisterer et marked for dette godet, er prisen, eventuelt korrigert for konsumentoverskudd, markedsimperfeksjoner og eksterne virkninger, et godt mål på befolkningens betalingsvillighet. Dersom det ikke eksisterer noe slikt marked, har den tradisjonelle metoden for verdsetting vært å avlede fra observert atferd hvordan markedsaktørene implisitt vurderer vedkommende gode i forhold til andre, målbare fordeler eller oppofringer – såkalt «revealed preference». I de tilfeller der det er knyttet kontantutlegg til ett eller flere valgalternativ, er det praktisk og vanlig bruke penger som en felles målestokk. Verdsetting av reisetid er et eksempel på et område der denne metoden har lang tradisjon. Mange – sannsynligvis de fleste – samferdselsinvesteringer ville være samfunnsøkonomiske ulønnsomme uten den verdi som tillegges innsparert reisetid hos trafikantene. Gjennom økonomiske studier av hvordan etterspørselen etter (eller nytten av) ulike reisemåter avhenger av blant annet kontantutgift og reisetider, kan en få fram pris- og reisetidselastisiteter. Forholdet mellom den marginale effekt av økt reisetid og den marginale effekt av høyere kontantutgift kan tolkes som verdien av én enhet reisetid. Siden reiseetterspørsel vanligvis tar form av et valg mellom diskrete alternativ (reisemiddel, reiserute eller reisemål), er det vanlig å analysere dette ved hjelp av logit- eller probitmodeller.

Ulempene ved «revealed preference»-analyse er blant annet (i) at datainnsamlingen ofte er kostbar, særlig dersom en skal ha gode mål på kjennetegnene ved alle de alternativ aktørene har stått overfor (f.eks. penge- og tidsoppofringen knyttet til alle tilgjengelige reisealternativ), (ii) at viktige forklaringsvariable ofte vil være sterkt (multi)kollineære og således gi lav presisjon i estimatene (f.eks. reisetid og bensinutgift ved valg av kjørerute), og (iii) at en ikke kan anslå effekten av

andre alternativ eller kjennetegn enn de som faktisk forefinnes i datamaterialet.

På disse punkt innebærer den såkalte «stated preference»-teknikken et attraktivt alternativ. Dette metodearsenalet har vært i sterk utvikling i de siste 10-12 år, og har i økende grad blitt tatt i bruk i empirisk økonomisk forskning, markedsføring og konsulentvirksomhet. Også i Norge er flere slike undersøkelser etter hvert kommet i gang (Polak og Jones 1991, Norheim og Kolbenstvedt 1991). For en oversiktlig framstilling av metodevalg, teorigrunnlag og de mange spørsmål som knytter seg til den praktiske gjennomføring, viser jeg til Norheim og Hanssen (1990), Bates (1988) og Pearmain et al (1991).

I denne artikkelen vil vi gjøre kortfattet rede for hovedprinsippene i moderne «stated preference»-analyse, spesielt for den retningen som går under betegnelsen «conjoint analysis» i engelskspråklig litteratur (Louviere 1988b). Eksemplene vil i første rekke være hentet fra transportsektoren. Anvendelsesområdet er imidlertid langt videre, og metoden burde være av interesse innenfor all disaggregert etterspørselsanalyse og generelt ved verdsetting av goder som ikke omsettes i markedet.

Lasse Fridstrøm er forskningsleder ved Transportøkonomisk institutt.

2 Kunsten spørre

Sett at vi er ute etter å kartlegge folk preferanser generelt, eller hvordan folk verdsetter reisetid spesielt. Det er ikke helt urimelig å tenke seg at vi kan finne svaret rett og slett ved å spørre folk.

Utfordringen blir i så fall å finne fram til en egnet spørsmålsformulering. Hvordan må spørsmålet stilles for at svaret skal inneholde den informasjon vi søker? Dette problemet er på ingen måte trivielt.

Det er velkjent at spørsmålsrekkefølge, ordlyd og formulering av svaralternativ har stor betydning for hvilke svar som oppnås gjennom et spørreskjemaintervju (Mordal 1989, Schuman og Presser 1981). Mer subtile forhold, som intervjuerens utseende, klesdrakt og språk kan også spille inn, blant annet fordi det alltid vil være en viss tendens blant intervjuobjekter til å gi det svaret intervjueren antas å forvente eller være enig i.

Disse feilkilder hefter ved alle intervjuundersøkelser, uansett tema. Men risikoen for svarfeil er særlig stor dersom spørsmålene ikke gjelder objektive forhold som alder, kjønn eller faktisk atferd, men subjektive forhold som holdninger, meninger eller handlingsvalg i hypotetiske situasjoner. Det er ikke uten videre gitt at folks svar på slike spørsmål gir noen indikasjon på hvordan de samme personene ville reagere i en faktisk valgsituasjon (Foss 1980). Det er vanskelig gjennom et intervju å beskrive en hypotetisk valgsituasjon så presist at beskrivelsen vil være dekkende for den tilsvarende faktiske situasjon. Intervjuobjektene vil alltid tolke spørsmål og svar inn i en sosial, økonomisk og psykologisk kontekst. Denne konteksten vil som regel være langt mer sammensatt enn det som lar seg beskrive med få ord under et intervju, og vil bare unntaksvis svare nøyaktig til den situasjon intervjueren eller forskeren har hatt i tankene når spørsmålet ble formulert. Det kan heller ikke forventes at intervjuobjektene har den fulle oversikt over konsekvensene av *selv* å realisere et bestemt valg, eller tar disse konsekvensene i betraktning når svaret avgis. Enda mindre sannsynlig er det at intervjuobjektene har tatt i betraktning at *andre* personers handlingsvalg også endrer seg, noe som kan virke tilbake på de ulike valgalternativs attraktivitet (f.eks. gjennom kødannelser i et veisystem).

Bonsall (1983) opererer med en inndeling i fire ulike typer av feilkilder ved hypotetiske spørsmål. I norsk språkdrakt kan vi passende betegne disse som:

- bekreftelsesskjevhet,
- rasjonaliseringsskjevhet,
- «grønt-gress-effekten» og
- taktiske svar.

Bekreftelsesskjevhet («affirmation bias») oppstår fordi intervjuobjektet som nevnt vil tendere til å erklære seg enig med intervjueren, eller i det minste til å svare på en måte som antas å være sosialt akseptabel, ønskelig eller forventet.

Rasjonaliseringsskjevhet («rationalisation bias») innebærer at intervjuobjektet forsøker å rettferdiggjøre sitt nåværende valg, ved å se bort fra de ulemper som er knyttet til det, slik at valget framstår som mer «rasjonelt».

Den i en viss forstand motsatte situasjon («grønt-gress-effekten») («unconstrained response bias») oppstår dersom intervjuobjektet unnlater å ta i betraktning de ufordelaktige

sidene ved et hypotetisk alternativ til den nåværende situasjon eller praksis: «Gresset er alltid grønnest på den andre siden av gjerdet.»

Endelig er **taktiske svar** («policy response bias») en svært sannsynlig kilde til skjevhet i mange undersøkelser. Dersom det er lett for intervjuobjektet å gjennomskue hvordan undersøkelsen vil bli brukt i beslutningsøyemed, kan svaret være mer påvirket av hvilken beslutning intervjuobjektet ønsker truffet enn av styrken og retningen i personens egentlige preferanser eller vedkommendes sannsynlige, reelle handlingsvalg. Taktisk svarende bilister vil f.eks. gi uttrykk for mindre betalingsvillighet enn de reelt har, dersom de innser at liten betalingsvillighet/stor trafikkavvisning vil være et argument mot at bompengesatsen heves.

Av disse grunner har subjektive og hypotetiske data av samfunnsvitere tradisjonelt vært avvist som uegnet til atferdsprediksjon eller måling av betalingsvillighet. Særlig stor har skepsisen vært blant økonomer, og denne typen data har derfor hatt meget begrenset anvendelse innenfor nytte-kostnadsanalysen.

Frisch (1972) var imidlertid blant dem som på et tidlig tidspunkt tok til orde for kartlegging av preferansefunksjoner på grunnlag av intervju, riktignok med særlig henblikk på offentlige beslutningstakere i større politiske saker, ikke minst i miljøpolitiske spørsmål. En annen innfallsvinkel til verdsetting av miljøgoder har vært de såkalte «bidding games» (se Strand 1982), der folk blir spurt om hvor meget de maksimalt er villige til betale for hypotetiske endringer i (f.eks.) miljøet. Denne metoden vil imidlertid normalt være beheftet med alle de feilkilder vi nettopp har nevnt; spesielt vil taktiske svar antakelig være regelen snarere enn unntaket i de fleste kontroversielle eller følelsesladde politiske saker. Seip og Strand (1990) refererer et eksperiment (betalingsvillighet for medlemskap i Norges Naturvernforbund) som må sies å bekrefte mistanken om dårlig samsvar mellom oppgitt og faktisk betalingsvillighet.

Behovet for alternative, pålitelige metoder som gjør det mulig å utlede atferdsprediksjoner fra uttrykte preferanser, er derfor stort. Moderne «stated preference»-analyse er en slik metode. Teknikken bygger på metoder hentet fra «marketing research», der en nettopp har tradisjon for å kartlegge markedet for et produkt gjennom holdningsintervju. «Stated preference»-analysen har vært i rivende utvikling i de senere år og kan allerede se tilbake på en rekke interessante og vellykkede anvendelser. En særlig framgangsrik metoderetning er det som i engelskspråklig litteratur har fått betegnelsen «conjoint analysis» (Green og Srinivasan 1978, Louviere 1988a, b), og som jeg foreslår å kalle *samvalganalyse* på norsk.

3 Samvalganalyse

Metoden går i korthet ut på at man stiller et tilfeldig utvalg av personer overfor et sett hypotetiske situasjoner, karakterisert langs en rekke ulike dimensjoner. Hver situasjon beskrives f.eks. gjennom et kort, der det er angitt en bestemt verdi på hver faktor som inngår i analysen. Intervjuobjektene blir bedt om (i) rangordne kortene, (ii) plassere dem på en poengskala, eller (iii) eventuelt velge ett alternativ. Erfaring har vist at intervjuobjektene normalt vil kunne håndtere inntil 16 ulike slike kort. For hvert intervjuobjekt vil en da i prinsippet kunne

avlede resultatet i iallfall 15 uavhengige, parvise valgsituasjoner. Ved bruk av poengskala får en i prinsippet enda mer informasjon, idet en også får en indikasjon på hvor sterkt individet foretrekker et alternativ framfor et annet (såkalt «metrisk» samvalganalyse). Mest realistisk blir eksperimentet kanskje dersom intervjuobjektene blir bedt om å velge ett alternativ. Vi kommer tilbake til valget mellom disse tre variantene i avsnitt 4 nedenfor.

Noen få hundre intervjuobjekt vil derfor være tilstrekkelig til at en kan gjøre matematisk-statistiske analyser med betydelig grad av presisjon, og datainnsamlingen vil i alminnelighet kunne gjøres betydelig billigere enn om en skulle samle tilsvarende informasjonsmengder gjennom «revealed preference»-intervju. Mulighetene for implementering av slike metoder er også blitt sterkt forbedret etter at det er utviklet programvare som rasjonaliserer bort en betydelig del av kostnadene ved intervjudatainnsamling. Intervjuene skjer ved hjelp av en bærbare datamaskin, svarene plottes inn på en skjerm, og for hvert intervju lagrer maskinen straks en ny record på filen. Følgende funksjoner elimineres: trykking av intervju skjema, koding, punching, oppretting, filbearbeiding og – hvis forskeren gjør intervjuet selv – opplæring av og kommunikasjon med intervjueren. De mest avanserte slike systemer kan også «skreddersy» valgalternativene under intervjuet, basert på den informasjon som til enhver tid er framkommet om intervjuobjektets egenskaper, valgsituasjoner eller preferanser, f.eks. slik at en hele tiden beveger seg langs intervjuobjektets indifferensflate og får maksimalt med informasjon ut av hvert intervju spørsmål.

Den største fordelen i forhold til «revealed preference»-metoden er imidlertid at en kan få full kontroll over de uavhengige variablene, nærmest som i et laboratorieeksperiment. Valgalternativene (kortene) kan utformes slik at ingen faktorer er korrelert med hverandre. En kan dermed få fram et «perfekt» datamateriale, faktisk enda mer tjenlig for analyse av individenes avveining enn selv det gunstigst tenkelige erfaringsmateriale.

En annen meget vesentlig fordel er at en kan analysere etterspørselen etter et gode eller en produkt egenskap som (foreløpig) ikke eksisterer. Vilåret er at vedkommende gode/egenskap lar seg beskrive på en dekkende måte, slik at intervjuobjektet kan ta stilling til hvor stor nytte eller glede hun/han ville ha av vedkommende gode/egenskap, i sammenlikning med alternative goder/egenskaper. På denne måten kan produsentene få en pekepinn om markedet for et påtenkt produkt, eller om hvordan produktet bør utformes for å stå seg best mulig i konkurransen.

Den første nordiske undersøkelsen av denne sort gjelder utforming av kollektivtrafikktilbudet i Stockholm (Bradley et al 1989, Widlert 1988). Her ble intervjuobjektene bedt om å plassere ni kort langs en meterstav, der hvert kort beskriver et tunnelbane- eller bussystem med en bestemt standard, karakterisert gjennom reisetid, buss-/togbytte, regularitet, billettpris, buss-/stasjonsbetjening, leskur, informasjonstjenester, sitteplassestilgjengelighet, samt graden av renhold/skriblerier i vogner og på stasjoner. Ved at billettprisen inkluderes som ett av kjennetegnene på hvert kort blir det mulig å måle brukernes betalingsvillighet for de ulike aktuelle standardforbedringer.

Polak og Jones' (1991) undersøkelse dreier seg om bilistenes atferd i møte med den planlagte bompengeringen i Trond-

heim. Følgende faktorer varierer: bompengesats, innkrevingsperiode (gratis utenom rushtiden eller iallfall om natten), reisetid med bil, samt prisen på kollektivtransport. Bilistene kan velge å kjøre som før, endre reisetidspunkt, reise kollektivt eller endre reisemål.

Norheim og Kolbenstvedt (1991) analyserer markedet for tilbringertransport til Gardermoen hovedflyplass, med særlig vekt på konkurranseflaten tog/buss og tog/bil. Følgende faktorer varierer: billettpriser, parkeringskostnader, reisetid, avgangsfrekvens, regularitet (maksimal forsinkelse), bagasje-håndtering (direkte innsjekking på jernbanestasjonen), kombinerte billetter. Verdien av disse kvalitetsfaktorene kan beregnes for ulike markedssegment, inndelt f.eks. etter reisemål (forretnings- versus fritidsreise), reisemål (innland/utland), reisens varighet, antall i reisefølget, samt de(n) reisendes sosio-økonomiske kjennetegn. Intervjuene ble gjort ved hjelp av bærbare PC-er, blant flypassasjerer på Fornebu og Gardermoen.

Også for godstransportmarkedet foreligger det etter hvert en del undersøkelser basert på samvalganalyse. Widlert (1990) har undersøkt hvordan den svenske jernbanens godskunder vurderer faktorene fraktpriis, transporttid, leveringssikkerhet og turfrekvens. Ivarsen og Kvaal (1989) har studert transportbrukere innenfor nærings- og nytelsesmiddelindustrien, med fokus på faktorene transporttid, servicegrad, fleksibilitet (tilpasning til kundens behov), skadesikkerhet, omlastingsbehov og punktlighet.

Sammenliknet med mer tradisjonelle holdningsintervju har samvalganalysen den store fordel at det på ingen måte er like åpenbart for intervjuobjektet hvordan hun/han må svare for å trekke konklusjonen i en bestemt retning. Det er mange forskjellige kjennetegn som skal vurderes samtidig, og mange valgalternativ der kjennetegnene varierer på en – for intervjuobjektet – uoversiktlig måte. Skjevhet på grunn av taktiske svar vil derfor bli vesentlig redusert – i beste fall helt eliminert.

Siden alle valgalternativ er hypotetiske, kan en også unngå at det oppstår skjevhet som følge av at intervjuobjektet forsøker å rettferdiggjøre (rasjonalisere) en bestemt faktisk atferd. Av samme grunn vil det normalt heller ikke være grunnlag for noen vesentlig «grønt gress»-effekt. Til og med bekreftelsesskjevheten bør kunne elimineres, da intervjuobjektet vanligvis ikke vil ha noen grunn til å tro at intervjueren har preferanse for et bestemt alternativ, langt mindre til å gjette *hvilket* alternativ intervjueren eventuelt skulle foretrekke. For å sikre en mest mulig nøytral behandling av alternativene kan en dessuten sørge for at de blir presentert for det enkelte intervjuobjekt i en tilfeldig bestemt rekkefølge (en stokker f.eks. kortene før intervjuet).

Metoden har selvfølgelig også sine svake sider, som imidlertid i noen grd kan motvirkes gjennom kvalifisert planlegging og analyse (McFadden 1986). En viktig forutsetning er i alminnelighet at en lykkes med å konstruere hypotetiske valgalternativ som virker realistiske og gjenkjennelige, og som «utspenner» det mulighetsområdet individene vil stå overfor i en virkelig situasjon. Dersom en f.eks. – for å tydeliggjøre avveiningen mellom to eller flere faktorer – kun presenterer intervjuobjektet for et sett halvgode eller halvdårlige alternativ, mens det i virkeligheten vil eksistere ett svært attraktivt alternativ, så kan valgsannsynlighetene bli betydelig feilestil-

mert. Metoden kan dessuten bare gi pålitelige prediksjoner dersom individenes preferanser er rimelig stabile og konsistente og lar seg fange opp gjennom de karakteristika som er spesifisert på valgkortet. Valget av ordlyd på de enkelte kort må derfor bygge på kunnskap om den tilsvarende, faktiske valgsituasjon og på innsikt i hvordan spørsmålsformuleringer kan påvirke svarene.

Preferansene er naturligvis ikke de samme for alle individ. Samvalganalysen gir gjennomsnittsverdier gjeldende for det utvalg av personer som utgjør datamaterialet. Ved å ta med ulike bakgrunnsvariable i datamaterialet kan en imidlertid få fram hvordan preferansene varierer med f.eks. kjønn, alder eller inntekt, eller med et hvilket som helst målbart kjenne-tegn.

En svært viktig feilkilde er her, som i analyser basert på erfaringsdata, utelatte variable. Dersom det i praksis er knyttet spesielle fordeler eller ulemper til de enkelte valgalternativ, uten at dette kommer fram i det materialet intervjuobjektet tar stilling til, vil eksperimentet gi skjeve prediksjoner i forhold til den tilsvarende praktiske valgsituasjon. En særlig viktig feilkilde av denne art er utelatte *samspillseffekter* (interaksjonsledd) mellom de faktorer som er tatt med i eksperimentet. Er effekten av én faktor uavhengig av hvilken verdi andre faktorer antar? Er f.eks. betalingsvilligheten for sitteplass eller god regularitet like stor uavhengig av reisetidens lengde? Det er naturlig å anta at betalingsvilligheten for en gitt forbedring synker etter hvert som det blir flere forbedringer det skal betales for, om ikke annet så fordi de fleste husholdninger har begrensede økonomiske ressurser. Dersom effekten av en faktor er avhengig av nivået på en annen, bør disse samspillsleddene helst inkorporeres i den matematisk-statistiske modellen og estimeres eksplisitt. I praksis er det som regel umulig å ta med alle tenkelige, relevante samspillsledd, da disse, selv i meget begrensede eksperiment, lett løper opp i mange hundre. Det er imidlertid mulig – og sterkt anbefalelsesverdig – å kombinere de ulike faktorer på en slik måte at eventuelle utelatte, relevante samspillsledd er ukorrelet med de effekter vi har tatt med i modellen. På denne måten oppnår vi likevel forventningsrette estimater for de effekter vi velger å estimere (Louviere 1988a, b).

Et av de viktigste kvalitetskravene til en samvalganalyse har således å gjøre med eksperimentets «design», dvs. hvordan ulike verdier på de ulike faktorer blir kombinert på de enkelte kort. Det finnes standardiserte oppskrifter på hvordan dette kan gjøres, på en slik måte at en i størst mulig grad unngår estimeringsskjevhet på grunn av utelatte samspillseffekter (Connor og Zelen 1959, Hahn og Shapiro 1966, McLean og Anderson 1984). Det er etter hvert også utarbeidet EDB-programmer som gjør dette med utgangspunkt i et gitt sett faktorer, hver av dem med et gitt antall mulige verdier eller nivå.

4 Rangordning, poenggivning eller valg

Rangordningsvarianten av samvalganalyse (kalt «conjoint measurement» i psykometrisk litteratur) har den betydelige ulempe at en må gjøre nokså sterke forutsetninger for å kunne avlede valghandlingsmodeller – og dermed predikere konsum-valget – ut fra en rangering mellom sammensatte, hypotetiske alternativ. Den konsekvente transitivitet som ligger implisitt i en rangordning mellom mange alternativ vil sjelden gjenfin-

nes i virkelige konsumvalgdata, og rangordningen «skjuler» en usikkerhet eller stokastisk variasjon som vil ha betydning for utfallet i en tilsvarende, reell valgsituasjon. Dette kommer til uttrykk f.eks. gjennom innbyrdes inkonsistente parameterestimater. Rangordningsmetoden kan ikke støtte seg på noen velbegrunnet restleddsteori, hvilket innebærer at forutsetningene ikke blir testbare og en har ikke noen målestokk for å skille mellom signifikante og ikke-signifikante utslag. Det vil si: eventuelle påstander om signifikans bygger på ad hoc-begrunnelser.

Intuitivt skulle en kanskje tro at poengskalametoden («functional measurement») krever enda sterkere forutsetninger enn rangordningsvarianten, da vi jo nærmest ber individene om å måle sin egen (kardinal) nytte langs en intervallskala. Om dette raste det en intens debatt tidlig på 70-tallet (Anderson 1971, Krantz og Tversky 1971, Krantz et al 1971). Såvel erfaring som teori taler imidlertid nokså klart i favør av poengskala. Slik metrisk samvalganalyse har etter hvert betydelig tradisjon innenfor markedsføring og psyometri, og har vist seg å gi anvendbare, pålitelige prediksjoner. Ved å gjøre forutsetninger om restleddsfordelingen (vanligvis normalitet) kan en utlede samplingfordelingen til estimatorene og konstruere tester for de aktuelle hypoteser.

Mest realistisk blir eksperimentet dersom intervjuobjektene blir bedt om å velge ett blant to eller flere alternativ. Valgene analyseres så ved hjelp av kjente teknikker for diskrete valg (logit-modeller o.l.), og statistiske tester (f.eks. sannsynlighetskvotestester og Wald-tester) kan anvendes på samme måte som i vanlig logit-analyse. Denne varianten («stated choice») er etter hvert blitt stadig mer utbredt. Vanligvis vil en i slike tilfeller stille hvert intervjuobjekt overfor flere ulike valgsituasjoner, slik at en får mer enn én observasjon for hver intervjuperson. Metoden innebærer likevel at en normalt får mindre informasjon fra hver person enn ved simultan rangordning eller poenggivning av et større antall valgalternativ. Fordelen er først og fremst større validitet.

Spørsmålet om intern og ekstern validitet (dvs. gyldighet i og utenfor utvalget) er det kanskje mest sentrale, uavklarte metodeproblem knyttet til samvalganalysen. Det foreligger en god del studier som sammenlikner «stated →» med «revealed preference»-analyser for ett og samme utvalg, stort sett med oppmuntrende resultat (se f.eks. The MVA Consultancy et al 1987, eller oversikter av Levin et al 1983, Louviere 1988b og Pearmain et al 1991). Få studier eksisterer som gjør det mulig å sammenlikne samvalganalysens prediksjoner med tilsvarende reelle endringer i den populasjon analysen skal anvendes på. Slike studier er vanskelige og kostbare å gjennomføre. Det er likevel grunnlag for å si at de undersøkelser som hittil er gjort, peker i retning av at samvalganalysen har betydelig grad av validitet og kan brukes til atferdsprediksjon under forutsetning av at design, gjennomføring og analysemetode oppfyller kjente kvalitetskrav.

5 Konklusjon

Metrisk samvalganalyse (poenggivning) innebærer at individene faktisk verdsetter sine konsumvalgalternativ langs en kardinal skala, på en måte som ikke synes å hvile på eller lede til urealistiske forutsetninger eller forutsigelser. «Stated

choice»-varianten innebærer, i kombinasjon med valghandlingsmodeller av logit-typen, en noe mer indirekte nyttekvantifisering, der bare relative nyttenivåer kan utledes. I begge tilfeller er det i prinsippet mulig å verdsette goder som for øyeblikket ikke finnes eller kan kjøpes i markedet. Godene karakteriseres med sine egenskaper («attributes»), og det er mulig å beregne verdien av partielle forbedringer i den enkelte egenskap (f eks redusert reisetid eller økt komfort for et gitt transportmiddel). Samvalganalysen kan derfor bidra til operasjonalisering av økonomenes hittil nokså abstrakte nyttebegrep. Det er ikke bare den tradisjonelle nytteteori en på denne måten kan tallfeste – samvalganalysen synes å passe som hånd i hanske også med Lancasters (1966) mer generelle formulering, der nytten av et gode modelleres eksplisitt som en funksjon av godets egenskaper. Vi etterspør disse egenskapene (flyets hastighet, service og komfort; bilens utseende, størrelse, driftssikkerhet, kollisjonssikkerhet og akselerasjonsevne; matvarens smak, sunnhet og metningsevne) snarere enn godet selv. Konsumvalget innebærer derfor nesten alltid at individet/husholdningen *samtidig* velger en «pakke» eller «knippe» av mer eller mindre nytteframkallende egenskaper. Denne simultane valgsituasjonen kan etterliknes eksplisitt gjennom samvalganalyse – herav navnet.

Gjennom samvalganalysen har en etter mitt skjønn fått til rådighet et verktøy som på lengre sikt kan komme til å gjøre økonomien til – iallfall delvis – en eksperimentalvitenskap, på godt og ondt. Forskeren kan få full kontroll over sine uavhengige variable og kan f eks sørge for at alle disse er ortogonale (ukorrelet). Datainnsamlingen blir på denne måten atskillig mer kostnadseffektiv sammenliknet med tradisjonelle metoder. Reliabiliteten kan med andre ord økes vesentlig innenfor en gitt ressursramme. Til gjengjeld vil samvalganalysen få samme problem knyttet til eksperimentets validitet som vi kjenner fra naturvitenskapenes og psykologiens laboratorieforsk. Forsøksplanlegging (eksperimentdesign) vil derfor måtte få en større plass innenfor den anvendte økonomi.

Alt i alt tror jeg disse ulempene med samvalganalyse etter hvert vil vise seg å bli mer enn oppveid av fordelene. Særlig fruktbare anvendelser kan trolig finnes på områder der faktisk markedsatferd vanskelig kan danne grunnlag for analyser, fordi (i) slike markeder har store imperfeksjoner eller ikke finnes, eller (ii) fordi atferdsdata er sterkt kollineære og/eller avgjørende influert av et ukjent eller uhåndterlig antall variable. Nærliggende eksempler på det første er verdsetting av liv, helse eller miljø. Samferdselsfaglige problemstillinger faller i hovedsak under kategori (ii), og samvalganalysen har for lengst vunnet innpass som det kanskje mest effektive verktøy innenfor empirisk transportøkonomi.

Internasjonalt har samvalganalysen fått utbredelse også på en rekke andre områder, og kan etter hvert forventes å bli det dominerende verktøy innenfor generell produktutvikling og markedsføring: Ved å teste ut hypotetiske utforminger av sitt produkt på en utvalg av konsumenter kan produsenten i mange tilfeller skreddersy produktet til etterspørerne, på en langt billigere måte enn ved å slippe ulike, masseproduserte varianter ut på markedet.

Det er derfor mye som taler for at samvalganalyse etter hvert bør inngå som en del av metodeopplæringen på norske læresteder, innenfor såvel bedrifts- som samfunnsøkonomiske fag.

Etter hvert som samvalganalyse blir mer utbredt, ja, kanskje nokså dagligdags, er det en viss fare for at en vil ta for lett på de nokså avgjørende kvalitetskrav metoden stiller. Det er særlig på to områder det etter mitt skjønn er grunn til å advare mot slik utglidning.

For det første står og faller metodens pålitelighet med hvorvidt en lykkes med å maskere valgalternativene på en slik måte at intervjuobjektene ikke kan gjennomskue den politiske konsekvens av egne prioriteringer. I alminnelighet innebærer dette at intervjuobjektene må tvinges til å ta hensyn til flere enn to faktorer (egenskaper) samtidig. I den grad konsekvensene er gjennomskuelige, vil samvalganalysen lide av samme taktiske svarskjevhet som tradisjonelle «bidding games».

For det annet er metodens kanskje største fortrinn sammenliknet med «revealed preference»-analyse at en har full kontroll over de uavhengige variable og kan gjøre disse (i) innbyrdes ukorrelerte og dessuten (ii) ukorrelerte med viktige, utelatete samspillsledd. Dette fortrinnet bør utnyttes, ikke minst på punkt (ii), hvor eventuelle mangler ikke vil komme til uttrykk gjennom kovariansmatrisen til parameterestimaten og derfor ikke kan tas hensyn til i etterhånd. Analyser som begrenser seg til å estimere «bare hovedeffekter» («main effects only») kan, med mindre designet er gjort slik at (iallfall første ordens) samspillsledd er ukorrelet med hovedeffektene, gi nokså forventningsskjev estimat. Forsøksdesignet er den kanskje mest avgjørende delen av enhver samvalganalyse. Dette vil gjelde i økonomisk forskning og utredning på samme måte som i andre eksperimentalvitenskaper...

LITTERATUR:

- Anderson N H (1971): An exchange on functional and conjoint measurement. *Psychological Review* 78:457–458.
- Bates J (red) (1988): Stated preference methods in transport research. *Journal of Transport Economics and Policy* XXII (1):1–137.
- Bonsall P (1983): Transfer price data – its definition, collection and use. Side 257–271 i Ampt E S, Richardson A J & Brög W (red) (1985): *New survey methods in transport*. Utrecht: VNU Science Press.
- Bradley M, Kroes E, Widlert S, Sheldon R, Gärling T & Uhlin S (1989): Preferences for bus and underground services in Stockholm. Paper C03–1–2, The 5th World Conference on Transport Research, Yokohama.
- Connor W S & Zelen M (1959): Fractional factorial experimental designs for factors at three levels. *Applied Mathematical Series* 54, National Bureau of Standards, Washington DC.
- Foss O (1980): Holdninger og atferd på arbeidsmarkedet. *Samfunnsøkonomiske studier* 44, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- Frisch R (1972): *Cooperation between politicians and econometricians on the formalization of political preferences*. University of Oslo, Institute of Economics, reprint series no. 90.
- Green P E & Srinivasan V (1978): Conjoint analysis in consumer research: issues and outlook. *Journal of Consumer Research* 5:103–123.
- Hahn G J & Shapiro S S (1966): A catalog and computer program for the design and analysis of orthogonal symmetric and asymmetric fractional factorial experiments. Technical report 66–C 165. Schenectady, New York: General Electric Research and Development Center.
- Ivarsen V & Kvaal H P (1989): Transportbrukeres kriterier for valg av transportløsning. En conjoint analyse. Norges Handelshøyskole, Bergen.
- Krantz D H & Tversky A (1971): An exchange on functional and conjoint measurement. *Psychological Review* 78:457–458.
- Krantz D H, Luce R D, Suppes P & Tversky A (1971): *Foundations of measurement*. New York: Academic Press.
- Lancaster K J (1966): A new approach to consumer theory. *Journal of Political Economy* 74:132–157.

- Levin I P, Louviere J J, Schepanski A & Norman K L (1983): External validity tests of laboratory studies of information integration. *Organizational Behavior and Human Performance* 31:173-193.
- Louviere J J (1988a): *Analyzing decision making. Metric conjoint analysis*. Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 67. Newbury Park: Sage Publications.
- Louviere J J (1988b): Conjoint analysis modelling of stated preferences: a review of theory, methods, recent developments and external validity. *Journal of Transport Economics and Policy* XXII:93-119.
- MacLean R & Anderson V (1984): *Applied factorial and fractional designs*. New York: Marcel Dekker.
- McFadden (1986): The choice theory approach to market research. *Marketing Science* 5:275-297.
- Mordal T (1989): *Som man spør, får man svar*. Oslo: TANO.
- Norheim B & Hanssen J U (1990): Stated preferences som metode i transport-planleggingen: Litteraturgjennomgang og metodebeskrivelse. Transportøkonomisk institutt, notat 0918/1990.
- Norheim B & Kolbenstvedt M (1991): Etterspørsel etter kollektivtransport til Gardermoen. Vurdering av flypassasjerenes preferanser. Transportøkonomisk institutt, notat 0971/1991.
- Pearmain D, Swanson J, Kroes E & Bradley M (1991): *Stated preference techniques: a guide to practice*. Second Edition. Richmond/Haag: Steer Davies Gleave/Hague Consulting Group.
- Polak J & Jones P (1991): Assessing traveller response to road pricing options. S 65-82 i «Methods for understanding travel behaviour in the 1990's», tome 1, 6th International Conference on Travel Behaviour, Québec, May 22-24, 1991.
- Schuman H & Presser S (1981): *Questions and answers in attitude surveys. Experiments on question form, wording and context*. New York: Academic press.
- Seip K S & Strand J (1990): Betalingsvillighet for medlemskap i Norges Naturvernforbund: en sammenlikning av hypotetisk og faktisk betalingsvillighet. *Sosialøkonomen* nr 5, 1990.
- Strand J (1982): Verdsetting av miljøgoder i teori og praksis. *Sosialøkonomen* nr 6, 1982.
- The MVA Consultancy, Institute of Transport Studies University of Leeds & Transport Studies Unit University of Oxford (1987): *The value of travel time savings*. Newbury, Berks: Policy Journals.
- Widert S (1988): Bättre kollektivtrafikstandard. Kollektivtrafikanternas värderingar vid arbetsresor. SL Utvecklingsstaben /Regionplane- och trafikkontoret, Stockholm.
- Widert S (1990): Godskunders värderingar. Banverket/Transekt.

Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning

Centre for Research in Economics and Business Administration

Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF) er en stiftelse opprettet for å drive anvendt forskning innen økonomi, administrasjon og tilhørende fagområder. Den har avdelinger i Bergen i tilknytning til Norges Handelshøyskole og i Oslo i tilknytning til Sosialøkonomisk institutt, Universitetet i Oslo,

Ved SNF-Oslo skal vi nå utvide virksomheten, og vi vil tilsette en

FORSKER

Den som tilsettes vil samarbeide med ansatte ved Sosialøkonomisk institutt, vil ha ansvar for veiledning av stipendiater og hovedoppgave-studenter, og vil ellers delta i initiering og utforming av nye prosjekter.

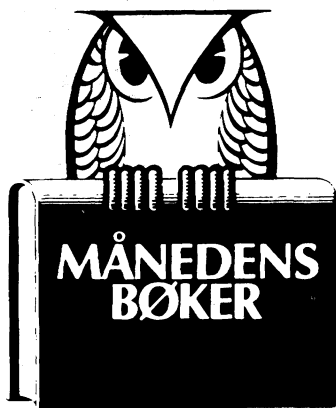
Vi har en rekke interessante prosjekter, med tyngdepunkt innen arbeidsmarked, energi og miljø, næringsøkonomi og offentlig økonomi. Det faglige miljøet er godt, og vi har utstrakt kontakt og samarbeid med andre forskningsmiljøer, både i inn- og utland. Vi har desentralisert prosjektansvar, og tilsvarende frihet til å legge opp arbeidsform, disponere utstyr og foreta reiser. Det er også muligheter for utenlandsopphold.

Vi holder til i nye lokaler i Forskningsparken i Gaustadbekkdalen. For tiden har 10 personer dette som sin daglige arbeidsplass, og tillegg er det flere som har deler av sin arbeidstid her.

Lønn etter avtale.

Nærmere opplysninger kan du få av forskningssjef Erik Hernæs, telefon 95 88 21.

Søknaden sendes innen 1. april med kopi av attester og tre eksemplarer av viktige arbeider til Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Gaustadalléen 21, 0371 Oslo 3.

**Arne Jon Isachsen (red.):
Ni artikler om penger, kreditt
og valuta.**

Universitetsforlaget 1991, 3. utgave,
236 sider. Kr. 235,-.

Artikkelsamlingen om «Penger, Kreditt og Valuta» er nå kommet i 3. utgave. Samlingen inneholder 9 artikler, hvorav de fleste er skrevet av A.J. Isachsen, J.T. Klovland og E. Steigum jr. Sammenlignet med den forrige utgaven fra fire år tilbake er det kommet til fire nye artikler, mens fem av artiklene fra dengang er tatt ut.

Artiklene spenner over et bredt spekter, men i fokus er valutakurstheori: 4 av artiklene har dette som hovedtema. Et annet hovedtema er utviklingen i de norske penge, kreditt og valutamarkeder etter krigen, da med hovedvekt på 70 og 80-årene. I tillegg er det også en del diskusjon av teorier for virkning av pengepolitikk i åpne økonomier.

Artiklene har som kjennetegn at de er svært velskrevne. Et vell av sentrale problemstillinger taes opp til diskusjon, og det må fremheves som svært positivt at forfatterne er flink til å sette teoriene inn i en praktisk ramme og illustrere med eksempler.

Personlig likte jeg best artikkelen til A.J. Isachsen - «Svingende valutakurser og «economic fundamentals» - og litt til.» Her diskuteres det inngående grunner til valutakursendringer, ikke minst går en inn på at endringene i 70-80 årene har vært store, bråe og hyppige. Artikkelen gir en grei oppsummering av det som er status på feltet: Såkalt (udekket) renteparitet gjelder ikke og det kan stilles et stort spørsmålstegn ved de oppsatte hypoteser om homogene og rasjonelle forventninger. Isachsen trekker også inn det som synes å styre de praktiske aktører i valutamarkedene, og trekker inn arbeider som ikke er innenfor «mainstream economics», som for eksempel kaos-teori. En styrke med Isachsens artikkel er også at den er oppdatert.

La meg trekke frem et par svake sider ved boka. For det første synes jeg at for mange av artiklene tar opp de samme problemstillingene. Etter mitt skjønn burde en ha vært *litt* mer hårdhendt i utvelgelsen av artikler. Artiklene er også skrevet på forskjellige tidspunkt, og det kan tidvis virke litt forvirrende. La meg nevne et eksempel. «Overshooting» er et kjent fenomen som er diskutert i tre av artiklene. Utgangspunktet er at en øking i pengemengden gir utslag i valutakursen som på kort sikt er større enn det som den langsiktige tilpasning tilsier. Når Steigum skriver om dette fremføres det at «overshooting» er en interessant teori som forklarer et viktig fenomen i 70-80 årene, nemlig de bråe bevegelser i valutakursen. Når Isachsen skriver om dette har han fått med seg de empiriske tester som har som konklusjon at overshootings-teorien forkastes. At Isachsen og Steigums konklusjon er forskjellig kommer ikke av faglig uenighet, men at artiklene er skrevet på ulikt tidspunkt.

Som et annet punkt vil jeg trekke frem Isachsens definisjon av depresiering som er uheldig. Isachsen skriver s.85 - «Med devaluering skal vi her mene at myndig-

hetene i et land beslutter å endre valutakursen. For et land bundet til en kurv av valutaer, betyr dette at det skal flere innenlandske pengeenheter til for å kjøpe den gitte valutakurv. Depresiering henpeiler på et system med flytende valutakurs;». Definisjonen av devaluering er grei, men forklaringen på depresiering stemmer ikke overens med det som nå er blitt konvensjon i den internasjonale litteratur. For et land som har valgt å binde sin valuta til en kurv, er valutaen konstant i forhold til en indeksverdi. Men det tillates svingninger rundt denne verdien, f.eks. intervallet $\pm 2,25\%$. Slike svingninger kalles for de(ap)presiering. Begrepet depresiering brukes altså også i faste valutakurs-systemer, som valutakurv er et eksempel på.

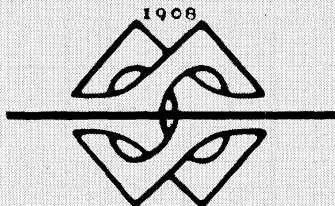
At de forskjellige forfattere i boka bruker forskjellige symboler for samme størrelse er greit. Men når det i en artikkel skiftes symbol og også brukes ulike definisjon for en og samme størrelse betyr det at boka ikke er godt nok gjennomarbeidet. Det er også en del skjønnhetspletter i formel og notasjonsapparatet. For eksempel kommer tidsparameteren av og til som fotskrift, andre ganger i parentes og av og til er den ubenevnt.

Ovenstående svakheter må sees på som små. Som en helhetsvurdering er boken svært lesverdig.

Mange av artiklene gir en status over viktige bidrag i den internasjonale litteraturen på området. Sivil- og sosialøkonomer vil nok finne nytte i mange av disse artiklene som en oppdatering av innlært teoristoff.

Boken kan også anbefales brukt som et supplement til lærebøker i Høyskole- og Universitetssystemet. Mest utbytte vil nok litt viderekomne studenter, dvs. med minst et grunnlag, ha av boken.

Erling Vårdal
Institutt for økonomi
Universitetet i Bergen

Redaktør:

Rolf J. Brunstad

Redaksjon:

Gunnar Bårdsen
Tor Arnt Johnsen
Fredrik Carlsen
Steinar Holden
Birger Vikøren

• Utgitt av

Sosialøkonomenes Forening
Leder: Erik Lind Iversen
Generalsekr.: Gerd Buflod

• Bladets adresse:

Storgt. 26 IV
0184 OSLO 1
Telefon (02) 17 00 35
Telefax (02) 17 31 55
Postgiro: 0813 5167887
Bankgiro: 6001.05.13408

• Utkommer med 11 nummer
pr. år, den 15. i hver måned
unntatt juli.

Abonnement kr 450—
Studentabonnement kr 225.—
Enkeltnr. kr 60,— inkl. porto.

ANNONSEPRISER

(ekskl m v a):

1/1 side..... kr. 4 000,—
3/4 side kr. 3 500,—
1/2 side kr. 3 000,—
Byråprovisjon 10%

Frist for annonser:

Den 5. i hver måned.

Forskningsrapporter:

Pr. innrykk kr. 200,—
[maks. 400 anslag]

Trykt i offset.

Grafisk Hus a/s, Bergen

Doktorgrads- stipendiater

– Økonomi og samfunnsfag
– Internasjonal handel

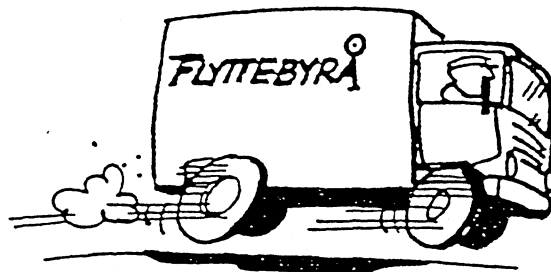
Ved Institutt for økonomi og samfunnsfag, Norges landbrukshøgskole, Ås, er det ledig to fire-årige stillinger som doktorgradsstipendiat innen fagområdene økonomi og samfunnsfag, og internasjonal handel. Stillingen lønnes av NLVF. Se fullstendig kunngjøring i Norsk lysingsblad nr. 28 av 3.2.-92.

Søknad med vitnemål og attester sendes Institutt for økonomi og samfunnsfag, Postboks 33, 1432 Ås, innen 28. februar 1992. Søknad merkes prosjektnr. 404.202 (Økonomi og samf.fag) og 404.204 (Internasjonal handel).

NLVF
NORGES LANDBRUKS-
VITENSKAPELIGE
FORSKNINGSRÅD

Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd er en selvstendig institusjon som skal planlegge, prioritere og finansiere forskning av særlig betydning for landbruk, naturforvaltning og tilknyttet næringsutvikling.

FLYTTET?

Vi vet ikke om våre abonnenter flytter mer enn andre, men det virker slik. Hver måned får vi tidsskrifter i retur fordi adressaten har flyttet. Spar oss for ekstra porto og deg selv for forsinkelsen. Meld flytting pr. telefon 02-17 00 35 eller skriv til oss.

Sosialøkonomenes Forening
Storgt. 26
0184 OSLO 1

Navn: Ab.nr/medl.nr.

Ny adresse:

.....

Retur:

Sosialøkonomen, Storgt. 26, 0184 Oslo 1

ECON

SENTER FOR ØKONOMISK ANALYSE A/S

ECON er et uavhengig forskningssenter og konsulentfirma som tilbyr samfunnsøkonomiske analyser av høy faglig kvalitet. Våre oppdragsgivere er norske myndigheter, internasjonale organisasjoner og norsk næringsliv. ECON deltar også i flere av forskningsrådenes samfunnsvitenskapelige forskningsprogrammer.

Tilgangen på interessante og langsiktige oppdrag er meget god. Vi ønsker derfor å knytte til oss en eller to

SENIORØKONOMER

til fagfeltet

Energi- og miljøøkonomi

Vi er på jakt etter økonomer med oppfattende yrkeserfaring fra forskning, offentlig administrasjon eller relevant privat næringsvirksomhet. Vedkommende må kunne påta seg prosjektlederansvar innenfor et av følgende fagområder:

- Analyser av energimarkedsutviklingen i Norge og Norden med særlig vekt på endringene i kraftmarkedet som kan forventes de nærmeste årene.
- Analyser av energimarkedsutviklingen i Europa sett i lys av miljøpolitiske utfordringer; indre markedsprosessen; og utviklingen i Samveldet av Uavhengige Stater.
- Analyser av egenskaper ved, og virkninger av ulike miljøpolitiske virkemidler.
- Analyser av utviklingsøkonomiske spørsmål i den tredje verden med særlig vekt på energi- og miljøpolitiske problemer.

ECONs engasjementer innenfor energi- og miljøøkonomi spenner over hele feltet fra langsiktige forskningspregede arbeider til rene konsulentoppdrag. Arbeidsoppgaver og stillingenes faglig innhold kan derfor i stor grad tilpasses aktuelle søkeres bakgrunn og interessefelt. ECONs brede kontaktflate nasjonalt og internasjonalt gir et stort informasjonstilfang og gode muligheter for vedlikehold og videreutvikling av et stort faglig kontaktnett.

ECON kan tilby et inspirerende arbeidsmiljø hvor det arbeides med problemstillinger innenfor et bredt samfunnsøkonomisk emneområde. Faglig fordypning og videreutvikling for den enkelte prioritetes. ECON kan tilby gode lønns- og arbeidsvilkår.

Nærmere opplysninger gis av Kjell Roland eller Torleif Haugland tlf. 42 42 50.

ECON Energi a.s
Storgata 11
0155 Oslo